

ЄВГЕН ПОЛОЖІЙ

ІЛОВАЙСЬК

Євген Положій

**Іловайськ. Розповіді
про справжніх людей**

«Фолио»

2015

ББК 84(4Укр)6

Положій Є.

Іловайськ. Розповіді про справжніх людей / Є. Положій —
«Фолио», 2015

ISBN 978-966-03-7358-7

Євген Положій (м. Суми), 47 років – відомий журналіст і письменник. У видавництві «Фолио» вийшли його романи «Потяг», Мері та її аеропорт», «Дядечко на ім'я Бог», «Вежі мовчання», «Юрій Юрійович, улюбленець жінок», «Риб'ячі діти». «Іловайськ» – книга про мужність неймовірний героїзм і людяність українських солдат і офіцерів, бійців добровольчих батальйонів, батальйонів тероборони, всіх тих, хто опинився в кінці серпня 2014 року в «Іловайському котлі», що став найбільшою поразкою української армії в ході війни на сході. Це чесна книга про війну, яка, як відомо, нікого ще не зробила краще, натомість, серед крові, вогню та заліза люди залишаються людьми. Автор почув історії близька сотні учасників Іловайської трагедії, книга побудована на реальних подіях. Тим не менше, просимо вважати всі збіги імен, прізвищ та позивних випадковими.

ББК 84(4Укр)6

ISBN 978-966-03-7358-7

© Положій Є., 2015

© Фолио, 2015

Содержание

Передмова	5
Подяки	6
Коли прощаєшся, Грегу	7
Сніданок на червоній землі	15
Штурм. Поміж вірою і знанням	20
Кордон. Вторгнення	25
Життя та смерть Сергія Кабана	35
Кінець ознакомительного фрагмента.	56

Євген Вікторович Положій

Іловайськ

Розповіді про справжніх людей

Передмова

Наша книга виходить у річницю подій, що відбулися в серпні-вересні 2014 року під час українсько-російської війни на сході України. Один рік – занадто короткий термін, щоб достеменно розібратися в причинах «Іловайського котла» – майже всі люди, що приймали тоді ключові рішення, живі й займають високі посади в армії та уряді, а більша частина інформації, в тому числі, й щодо кількості загиблих, зниклих безвісти та поранених, утаємничена. Тому в романі немає – та й не може бути – прямої відповіді на запитання, хто винен у цій трагедії. Шукати таку відповідь мусять військова прокуратура, слідча комісія Верховної Ради та історики-документалісти.

Однак 365 днів достатньо для того, щоб записати та переказати історії солдат і офіцерів, що вижили в «Іловайському котлі». Деякі з цих історій читач легко впізнає – вони звучали в медіа. Та ще більше страшних та героїчних історій не потрапили ані в медіа, ані в книгу – трагедію і біль тих днів неможливо вмістити в жоден роман.

Книжка писалася двома мовами, українською та російською, в залежності від того, на історію якого бійця спирався автор, створюючи ту чи іншу главу. Якщо респондент говорив українською мовою – глава створювалася українською, якщо респондент говорив російською – то російською. Глави, написані російською, перекладалися українською і, відповідно, навпаки. Таким чином, вийшло дві рівноцінні авторські версії роману: українська та російська.

«Іловайськ» – художній текст, роман, побудований на реальних подіях, у якому серед героїв, що мають реальних прототипів, живуть, здійснюють подвиги та помирають вигадані персонажі. І якщо учасники тих подій знайдуть у тексті деякі невідповідності зі своїми спогадами, ми просимо взяти до уваги, що це – не документальна повість, хоча автор і намагався бути максимально точним. У цьому йому допомагали бійці добровольчих батальйонів «Донбас», «Дніпро-1», «Миротворець», «Херсон», 39-го («Дніпро-2»), 40-го («Кривбас»), 42-го батальйонів територіальної оборони, солдати та офіцери 17-ї танкової бригади, 51-ї, 92-ї, 93-ї бригад ЗСУ, прикордонники Сумського пересувного загону.

Без них ця книжка ніколи б не відбулася. Вони та їхні подвиги – і є ця книга. Думаю, буде правильно, якщо ми присвяtimo її бійцям, полеглим в «Іловайському котлі».

Подяки

- бійцям добровольчих батальйонів «Донбас», «Дніпро-1», «Херсон», «Миротворець», 39-го, 40-го («Кривбас»), 42-го батальйонів територіальної оборони, солдатам та офіцерам 17-ї танкової бригади, 51-ї, 92-ї, 93-ї бригад ЗСУ, прикордонникам Сумського пересувного загону;
- рідним та близьким загиблих та зниклих безвісти, які знайшли в собі сили говорити та згадувати;
- людям, які допомагали збирати інформацію та шукати учасників подій: Андрію Букіну, Надійці Вовк, Тетяні Голуб, Максу Гусеву, Юрію Коваленку, Юлії Левківській, Володимиру Пошві, Тетяні Репіній, Олексію Сікорському, Валентину Терлецькому, Олександрю Чижю, Юлії Чешці, Олексію Шухардіну;
- моїм колегам-журналістам, чий текст та відео допомагали зрозуміти сутність подій: Юрію Бутусову, Єгору Воробйову, Марині Данилюк-Єрмолаєвій, Олегу Зайченку, Інні Золотухіній, Соні Кошкіній, Максу Левіну, Ростиславу Шапошникову, Артему Чапаю й багатьом іншим;
- Юрію П'ятаченку, який зробив притомною українську частину тексту;
- моїй дружині Анні, яка, допомагаючи з перекладами, встигала виховувати двох маленьких дітей і народити під час роботи над текстом третього.

* * *

*Матір Божжа поперед,
Синку Божий позаду,
Янголи по сторонам,
Що буде мені, то й буде вам.*

Коли прощаєтесь, обійми мусять бути міцними. Тоді ви ніби-то залишаєтесь поруч із близькою людиною. Вона збереже на своєму тілі відбиток вашого тіла так надовго, наскільки здатна вас пам'ятати – так, буцімто ви нікуди і не йшли. Ліпше за всіх це розуміють пристрасно закохані жінки – вони завжди намагаються пригорнутися якомога щільніше. Матерям міцні обійми не обов'язкові, відбитки тіл їхніх дітей назавжди закарбовані всередині кожної. Вони носять своїх дітей у собі все життя. Батькам цього ніколи не зрозуміти. Те, чого так часто не вистачає сиnam, – це міцних чоловічих обіймів своїх батьків на прощання.

Коли прощаєшся, Грегу

Обличчя то з'являлися, то зникали, начебто фотопапір опускали в рідину тремтячою невпевненою рукою, і фотограф-аматор боявся, що пінцет вислизне і цінний знімок розчиниться назавжди. Грег розумів, що зображення не може водночас і з'являтися, і зникати, але саме зараз так і відбувалося. Крізь туман у голові й гуркіт двигуна вантажівки він намагався зосередитись і згадати, де він міг бачити цю картинку раніше: мама у святковій красивій сукні, він – ще підліток років одинадцяти-дванадцяти, в довгих шортах і світлій сорочці з коротким рукавом, і батько, на обличчі якого камера зафіксувала безтурботну посмішку, яку вони зазвичай так рідко бачили. На місці фігури батька контуром чорнів негатив. Грег просто пам'ятав, що батько в той момент посміхався, але за яких обставин зроблений знімок, випало з пам'яті. Дуже хотілося пити, і він подумав, що якби той чоловік, який всю дорогу поправляє йому бинти, дав хоча б кілька крапель води або просто змочив губи, то він би згадав. Йому захотілося облизати губи, але язик наче збільшився вдвічі й не хотів слухатися. Чиїсь пальці, що смерділи соляркою та порохом, уклали під язика, наче пігулку від спраги, шматок пожованої вологої марлі. Вантажівка, не вимикаючи двигуна, зупинилася – здається, помер ще один важкопоранений боєць, і Грег крізь пелену знеболювального почув чужі незадоволені голоси. Він мріяв, щоб машина стояла якомога довше – на ямах поранених у кузові підкидало так, що не померти було складно. Рятувало те, що хлопці лежали майже один на одному, і ті, хто ще не втратив свідомість, міцно трималися за борти та за своїх напівживих товаришів. Грегові захотілося відкрити очі, щоб подивитись, що там відбувається і хто саме помер, але в нього не вистачило сили. «Давай!» – гучно закричали над головою, і вантажівка, ковтнувши в кузов пилюки, застогнала зчепленням, смикнулася і поїхала, набираючи швидкість. Першим зник негатив, що сховав у собі усмішку батька, потім зникла мамина сукня і сама мама – Грег хапався подумки за її зображення з останніх сил, але мама вислизнула, зникла зі свідомості, як і хвалькуватий підліток поруч. Вантажівку підкинуло на ямі, і по білому прямокутнику фотопаперу пішли дрібні брижі, перетворюючись на хвилі, кожна з яких біла по півкулях мозку, спричиняючи нестерпний біль. Біль – більше Грег нічого не знав.

Батько помер у середині березня. Він довго-довго хворів. Однак залишався таким же енергійним і владним старим, намагаючись не випускати з-під контролю жодної домашньої дрібниці. Хіба що міль тепер, вилітаючи з шафи, не запитувала у нього дозволу – батько майже не вставав із крісла. Телевізор його дратував, інтернетом він не користувався, сучасні газети вважав убогим читанням для дебілів, тому новини сприймав лише з маленького чорного радіоприймача з довгою антеною. Тільки там, вважав він, ще залишилися працювати справжні професіонали, хоча взимку і навесні 2014 року і тих коротких ефірних новин було вдосталь, щоб спокій і сон утратила навіть здорова людина.

Почуте він обговорював із дружиною, а коли приходив Григорій, то і з сином, дозволяючи собі випити категорично заборонені п'ятдесят грамів гарного вірменського коньяку. Батько добре знався і на житті, й на коньяку – визнавав лише «п'ять зірок», жив за гамбургсько-вірменським рахунком, як частенько дозволяв собі жартувати, але й так само добре розумів, що і першого, і другого йому відпущено мало.

Останні місяці батько полюбив розмовляти. Раніше він віддавав повну перевагу дії – його колюча владна енергія гучно ляскала, наче батіг табунника, відраховуючи кар'єрні висоти, чи не на всіх важливих будівельних майданчиках міста, але нині спілкування лишилося єдиною функцією, де хвороба не обмежила його фізично. Співрозмовників обирав ретельно: «Йдуть люди, дрібнішає народ!» – часто підкреслював марність амбіцій теперішнього часу перед величчям минулого. Алкоголь, наркотики, неробство, розпад родини – загинав ізсохлі кістляві

пальці батько, тавруючи виразки постсоціалістичного суспільства, торкаючись чарчини вишуканого коньяку і позираючи на Грега поверх окулярів вицвілими очима. Скільки ще потрібно нарахувати апокаліптичних прикмет сьогодення і як його можна порівнювати з досягненнями індустріалізації та народного господарства? Про альтернативну енергію, айфони або електромобілі батько, звісно ж, і чути не хотів – такі речі виробляли десь там, за океаном, а тут ідеться про територію, на якій вони існують. Однак справа навіть не в території – батько категорично не вірив у нинішніх людей, у їхню здатність створювати масштабні проекти, організовуватися в креативні групи, конструктивно і послідовно проводити зміни. Йому подобалося ставити сильні, справжні, в повний зріст, глобальні запитання і спостерігати, як син шукає переконливі аргументи у відповідь. З роками в дискусії починаєш цінувати не перемогу, а процес.

Звісно, Грег категорично відмовлявся брати за аксіому батьківський масний хрест на своєму поколінні і, як наслідок, на країні. Він дивився на світ і мету свого існування зовсім іншими очима: жив виключно для себе і своєї родини, а не для держави, давно успішно займався бізнесом – тримав фірму з установки систем безпеки. Всі матеріальні труднощі, на які він добровільно себе прирік, коли одружився і з'їхав від батьків в орендовану квартиру, давно залишились позаду. Батьки, звісно ж, бажали, щоб все сталося навпаки – спочатку потрібно стати на ноги, а потім одружуватися, але Грег такі рішення не обговорював. Тепер, десять років по тому, вони з дружиною створили свій дім: мали улюблену справу, жили в великій трикімнатній квартирі з вражаючим око видом на Дніпро, донька ходила до гарної школи з англійською мовою, і ніщо, здавалося, не могло похитнути їхнього безхмарного майбутнього.

З батьком у Грега стосунки склалися по-різному, певне, як і у всіх батьків та синів, однак останні два-три роки у важкохворого батька з'явилося багато вільного часу, і їхні розмови стали значно довірливішими і теплішими. Та тепер все перевернулося, і вже Грег постійно поспішав, говорив по телефону, вирішував свої ділові справи, а батько терпляче чекав на нього, як колись він, маленький хлопчик, із нетерпінням прислуховувався до кроків по сходах вічнозеленого під'їзду й до обертів ключів у дверному замку. Але нині, за кілька місяців, а може, і тижнів до смерті батька, незважаючи на всі розбіжності в поглядах, вони стали нарешті справжніми друзями. «Ти зрозумій ключовий момент, синку: от ми нині з тобою сваримося до піни на губах, та й ти правильно кажеш, що я – це минуле, – говорив батько. – Однак проблема ж в іншому – це конфлікт не між минулим, як ти вважаєш, і майбутнім, ні. Проблема в тому, що конфлікт поміж нами – це конфлікт між сьогоденням і сьогоденням. Сьогоденням, Григорій, а не майбутнім! Розумієш, сину, цей тонкий момент? Ви, ваше покоління, нічого не створюєте для майбутнього, а це значить, що рано чи пізно за це доведеться заплатити!»

Мама та дружина під час бурних чоловічих дебатів про долю країни та світу пили каву та обговорювали сукні й зачіски, але Грег знав, що вони – на його боці. Проте в дискусії вони не втручалися, вважаючи своїм головним завданням вчасно запропонувати розійтися по домівках. Але й звідти – телефоном – лунали суперечки. Батько говорив, що майбутнє проростає з минулого і тримається на союзі з Росією, і там – наше щастя, а Грег вважав, що минуле нехай собі там і лежить, де лежало під перегуки патріархальних дзвонів, а рухатися потрібно до Європи. Він об'їздив цю «стару даму» вздовж і впоперек – від Дубліна до Бухареста, пам'ятав різко збіднілу, нікому не потрібну Польщу 90-х, натомість бачив, як зросла економічно ця країна тепер, і мріяв, щоб в Україні люди жили хоча б так. Батько, звісно ж, сучасної Польщі не бачив. Він агітував за те, що пам'ятав сам, за ту країну, де йому та його родині жилося комфортно, за той час, в якому почувався добре. Він стверджував, що Росія ніколи не вчинить з українцями нічого поганого, і за неї потрібно триматися міцніше, обома руками: там нафта, там газ, там наші брати. «Нам немає чого боятися, синку, – стверджував він. – Ніхто не посміє зіштовхнути лобами два братні народи! А історія... що було, те загуло! Жити потрібно сьогодні, дбаючи про завтра». І ця їхня суперечка до часу «Х» не мала однозначної правильної відповіді для обох дискутантів.

На Майдан Грег не ходив. Сидів на дивані, тупотів ногами, писав гнівні пости в Фейсбуці проти Януковича, передзвонювався з друзями, однак там, посеред зими, на маленькій площі, себе потрібним не відчував. У розпал протистояння подзвонив брат дружини з Владивостока і знервовано запропонував допомогу:

– Якщо потрібно, Григорію, давайте з Маринкою до нас, поки в Хохляндії всіх бандерівців не перестріляють!

– Так-так, дякую, Віталіку, зачекай, не клади слухавки! Я вікна фанерою затулю, – розізлився не на жарт Грег. – Ми ж із Мариною російською говоримо, так нам фашисти кожного ранку шибки б'ють!

– І це в Дніпропетровську! – здивувався, не оцінивши іронії, шурин. – Що ж тоді в Києві коїться?! – Марина з ним посварилася на політичні теми одразу ж, не відходячи від телефону.

А через кілька днів на вулиці Інститутській у центрі Києва розстріляли майданівців – Небесну сотню, а Янукович утік до Росії. Майдан вистояв – і переміг. Однак радості від перемоги не відчувалося. Пливли на тисячах рук по людському морю на київському Майдані труни з хлопчачками, яких застрелили снайпери, розтікалася по Україні жалібна пісня «Пливе кача». Міста і села багатотисячними похоронами прощалися зі своїми героями. Горе та розпач розлилися по країні.

Коли Росія «віджала» Крим, Грег заметушився по квартирі, не знаходячи собі місця. Маринка намагалася його заспокоїти, відправити з донькою в кіно або на роледром, та він ніяк не заспокоювався: знову дзвонив друзям, про щось шепотівся з ними, нишпорив інтернетом, видивлявся новини по телевізору.

– Ти щось задумав? – стривожено перепитувала дружина. – Зізнавайся!

Грег відмовчувався.

– Батьку, – подзвонив він у неділю ввечері в день кримського референдуму, – тобі не здається, що пора йти Батьківщину захищати? – Грег не запитував дозволу, він шукав поради.

– Ні, – гаряче відповідав батько. – Там усе домовлено! Подивися, за Крим же ніхто не воює! – і помер наступного дня. Але поміж відповіддю синові й смертю старий встиг змінити віру. Він зрікся минулого, розірвав його і викинув на смітник разом із нікому не потрібним, але ретельно захованим у шухляді квитком члена КПРС.

Мамі Грег пообіцяв, що не піде добровольцем у найближчі сорок днів – заради пам'яті про батька. Однак він знайшов, чим себе зайняти: в місті організовувалися патрулі, чоловіки стояли з палками і мисливською зброєю на блокпостах, чергували в штабі добровольчого батальйону «Дніпро-1», що тільки починав формуватися. А в цей час на сході країни вже вирував сепаратизм: у містах і селищах Донецької та Луганської областей над адміністративними будинками чи не кожного дня підіймалися російські триколори та прапори самопроголошених республік «денеер» та «еленер», у Слов'янську вже сидів «некій» Ігор Стрелков і сповіщав про неминучу перемогу «російської весни», лунали заклики до створення «Новоросії». Під шумок там почали грабувати магазини, «віджимати» автомобілі, стали зникати люди, яких потім знаходили мертвими зі слідами катувань. Словом, справи з кожним днем ставали все паскуднішими.

Свою заяву добровольця Грег відніс до військкомату на початку травня, і місяць чекав, коли його викличуть. Періодично він дзвонив туди, однак кожного разу розмова не складалася, у співробітників військкомату завжди знаходилися причини не видавати йому військовий квиток. Свій перший, той самий, що дають у шістнадцять років, Грег давно загубив – всі проблеми з проходженням військової служби тоді вирішилися шляхом стандартного хабара із наступним записом: «До проходження військової служби за станом здоров'я не здатен». І ось, потрібно ж такому статися у житті – тепер він сам буквально взяв в облогу військкомат із вимогою зарахувати у лави військовозабоїваних. У військкоматі на таких, як Грег, дивилися косо, звинувачуючи в бажанні зрубати бабла в добровольчих батальйонах і небажанні служити

в лавах регулярної армії. Ось тут военкомів Грег розумів добре – план мобілізації руйнувався на очах. Тим більше були не зрозумілі такі бюрократичні затримки, і Грег страшенно лютував, але вся його злість зникала, коли він бачив очі солдат, які повернулися з АТО – байдужих до всього вояк у брудній формі, що приїжджали під їхній штаб у кузовах вантажівок разом із «двохсотими», упакованими у великі чорні целофанові мішки.

– Я йду на війну, – нарешті в середині літа сказав він матері.

Дружина вже давно змирилася з майбутнім відїздом, вона вважала, що війна – це таке рішення, яке чоловік знаходить сам.

– Синку, – сказала мама, – всяка робота – небезпечна, на всякій роботі можуть вбити. Ця робота просто трохи небезпечніша, ніж ті, що ти мав раніше. Я завжди говорила батькові, що за незалежність Україні доведеться повоювати. Не йому, так дітям. Він до найостаннішого дня не вірив. Ну ось... Просто так нічого не дається людям.

Так що йшов Грег на фронт легко. У штабі батальйону, де бійці з самого ранку до пізнього вечора чекали на відправку до зони АТО, приїхали попрощатися двоюрідні сестри, які збиралися через тиждень до Німеччини – білявки-близнючки подарували класний німецький ніж, сусід порадував новим бронечохлом, куди Грег перекинув свої бронеплити, а під вечір дружина привезла щойно отримані на замовлення американські берці, саме такі, про які він мріяв – водостійкі, із пластиковою підошвою, їх можна не знімати п'ять днів, і для ніг буде о'кей.

Тепер він був готовий до війни. Наразі він тоді так вважав.

У шерензі на плацу на ранковій повірці стояли майже всі, з ким Грег останні два тижні підвищував свою військову кваліфікацію у тренувальному таборі. І якщо для тих, хто займався спортом, наприклад, як Грег – страйкболом, крос десять кілометрів лісом – звична справа, то для багатьох добровольців незвичні фізичні навантаження стали серйозним іспитом. Але нікуди не втік і стояв у строю Бодя з Бердичева, сорокачотирьохрічний інженер із хворими колінами; стояв і Слава Сніжок – тому що зі Сніжного – тридцятирічний вчитель російської мови та літератури, який залишив удома, під сепаратистами, дружину і двох дітей; стояв тут і колишній вешник із Дніпропетровська, і колишній охоронець із П'ятихаток; стояв Віталік із Жовтих Вод, учитель з бойового гопака; багато різних та цікавих людей стояли в той день у лавах бійців «Дніпра-1», «Самооборони» і «Правого сектора». Автомат, чотири магазини, розгрузка, каска – аптечку, хто зміг, той купив сам – ось і все знаряддя бійця, не дуже-то й багато як задля триденного відрядження в зону бойових дій.

Їхали довго, зате весело і з піснями. У Слов'янську водій автобуса, озирнувшись, раптом сумно запитав:

– Мужики, серед вас водії є? – хтось закивав головою в дзеркало заднього виду. – Якщо мене вб'ють, сядете за кермо.

– «А не спешить нас хоронити, – заспівали в салоні, – а у нас ще здесь дела!» Одна з найулюбленіших пісень екатеринбурзького гурту «Чайф» чомусь викликала у Грега досаду. Підспівувати не хотілося.

У Старобешево прибули близько другої години ночі й одразу заснули. Десь о пів на п'яту почали працювати «гради», і Грег спросоння лише через кілька секунд після початку обстрілу зауважив, що кудись біжить. Куди, він не знав, однак біг він дуже швидко, наче молодий тарган. Такими ж молодими тарганами неслися ховатися за товстими стінами і всі інші новобранці. Це було по-справжньому страшно. Нестерпно захотілося додому: в тишу, під ковдру, під бік до сплячої дружини – піт по спині рікою стікав у штани. Як висловився потім Славко: «...Ми какали ось такими цеглинами!» – і показував цеглину розміром з чималу каменюку. Повернувшись на своє місце, Грег побачив, що практично всі бійці, що раніше вже були під обстрілами, мирно сплять, і здивувався їхній витримці.

«Яка там витримка? – пояснював йому Макс, коли вони на ранок очікували команди на штурм під Кутейниковим. – Просто коли ти під обстрілами не перший раз, то сам вже чуєш – і звідки стріляють, і куди летить. Так що ніякої хоробрості, звичайний розрахунок».

– Увага! – урвала розмову команда. – Зараз підемо у розвідку боем!

– Блін! – рознервувався Макс. – А розумніше нічого вони не придумали? – Він, очевидно, добре знав, що таке розвідка боем: ти йдеш у наступ, а по тобі веде вогонь противник, вогняні точки якого має знешкодити під час розвідки ваша артилерія. Питання тільки в тому, хто кого раніше знищить: противник – атакувальників чи арта – противника.

Надійшов наказ витягнути з мобільних телефонів акумулятори і не торкатися на дорогах сторонніх предметів. «Бачиш щось підозріле – краще відійди подалі й стріляй туди, – порадив Макс. – Завжди вірний спосіб залишитися живим, повір мені на слово!» Вперед пішли беємпе, за ними – бійці, за якими їхали білі броньовані міні-автобуси із зеленими написами «Приватбанк», за міні-бусами тягнули «рапіри». «Сепари думають, – жартували хлопці, – що це в «приватівських» бусіках нам гроші від Бені везуть. За кожного сепара – по десять тисяч баксів!»

У цих місцях зовсім нещодавно йшли бої: з асфальту стирчали хвостики мін, на узбіччях валялися рештки тіл, від яких на спекотному сонці йшов жакхливий трупний сморід. У полях, здалеку схожі на апарати Єлізарова, можна було побачити остови касетних боеприпасів, нерозірваних снарядів «ураганів» та «смерчей». Коли проходили повз мінометну батарею, мінометники вирішили трохи полякати ворога і дали залп, на який необстріляна частина батальйону відреагувала миттєво – як на команду «лягай!» Усвідомивши, що вони дарма падали мордюкою в пилюку, новачки здіймалися на ноги і, поправляючи автомати, зніяковіло посміхалися й обтрушували камуфляжі. Бійці, які залишилися на ногах, гучно реготали, особливо самі мінометники: мовляв, нічого, хлопці, до всього при звичаєтесь!

Біля мосту Грег побачив зрешечену і прошиту наскрізь кулями й осколками «газельку», яка уткнулася білим капотом у бетонну палу. Через скло крізь «сніжинки» від куль він нарахував усередині не менше дев'яти трупів – незрозуміло, чи то сепаратисти, чи то мирні мешканці потрапили під обстріл. Поруч стояло розбите на друзки сріблясте «шевроле-авео» – в ньому три людини сиділи, схиливши голови одна на одну, немов п'яні; водій, обсипаний дрібними бризками скла, лежав головою на кермі. Грегу стало зле. Він ніколи не уявляв собі війни з цього боку, і йому не хотілося думати про те, що під кулями чи бомбами можуть гинути мирні люди. Він чітко знав, для чого і чому він тут, і що зобов'язаний робити, щоб війна не прийшла в його рідне місто і не вбила його рідних – він повинен прийти сюди зі зброєю в руках і змусити тих, хто бажає його країні та його родині зла, капітулювати. Загинуть вороги чи втечуть, або здадуться в полон, його мало цікавило, він прийшов сюди захищати свій дім. Однак такі моменти, як сріблястий «шевроле-авео» та біла «газелька», повні небіжчиків, не вписувалися в удавану картинку. «Там, усередині, – заспокоював він себе, – могли ж бути і сепаратисти, хто знає?» Хто знає взагалі, як і за якими критеріями проводити цю межу: між сепаратистами зі зброєю в руках і тими, хто їх підтримує? Між тими, хто їх підтримує морально, і тими, кому байдуже? Між тими, кому байдуже, і тими, хто таємно вірить, що Україна повернеться на Донбас? Як відокремити винних від невинних? Грег не мав відповіді на ці запитання.

– Нічого страшного, – підбадьорював його Макс, який пройшов балканську війну, – звикнеш. Війна – це бруд і кров, ще й не таке тут побачиш. Просто викинь з голови все, що ти уявляв собі про війну вдома, так легше. А невинних тут немає.

Свій перший штурм Грег запам'ятав на все життя. За внутрішніми відчуттями та переживаннями – це як перший секс, тільки по тобі стріляють і можуть убити. Попереду, прямо на дорозі, перед ними знаходився гарно укріплений блокпост сепарів. Спочатку по ньому відпрацював танк, разів п'ять-шість безрезультатно гахнувши по масі бетонних плит. Бігти в лобову атаку на такий міцний укріпрайон – самогубство, тому надійшла команда відходити, і Грег

спіймав себе на думці, що дуже втомився за цю добу, так утомився, що готовий прямо тут упасти і заснути, аж підгиналися ноги. Таку надію – на закінчення робочого дня – потайки мали багато бійців, однак їм наказали не возькатись і обійти поле ближче до посадки, де на них вже чекали «урал» і два танки. Грег зручно розмістився на гарячій броні, сховавшись за баштою, і коли танк рушив, посеред божевільного реву двигуна і чорного вихлопного диму, які намертво відсікали від реальності, йому здалося, що тут він надійно захищений – і в цю ж мить над головою просвистіло кілька трасуючих помаранчево-червоних черг, кулі зацокали по броні зовсім поруч. Грег, не пам'ятаючи як, скотився, ні – злетів із танка на тверду, як камінь, дорогу, одним стрибком здолав відстань до поля соняшників, краєм ока намагаючись не загубити товаришів: він чітко зафіксував Макса і командира роти Чипса, які сиділи, спираючись одним коліном на землю, міцно стискаючи в білих, як крейда, долонях автомати. Рота зачайлася серед високих соняшників і тільки й слухала, як свистять кулі, зрізуючи головки з недозрілим білим насінням, і з рації лунає бій. «Ми схожі на це насіння», – промайнуло недоречно порівняння, але Грег прогнав від себе цю думку, всі зайві думки, і зосередився на тому, що відбувалося довкруг. Потроху оговтавшись, бійці почали озиратися, намагаючись оцінити ситуацію: навколо все гриміло і свистіло, хтось наступав і біг вперед, хтось падав і лежав, а вони сиділи в соняшниках і на щось чекали.

– Агов, Чипсе, ... твою... – грубо звернувся Макс до командира. – Ти той, давай, команду! Кажи, що робити нам далі?

– Я не можу командувати, – раптом просипів не своїм голосом ротний. – У мене горло болить.

Грег виматюкався. Чипса, капітана-мента у відставці, їхнього командира, а в учебці – інструктора, він терпіти не міг за конфліктність та інтриги з першого ж дня. Та він просто усрався зараз!

– Ви що тут, охрініли зовсім!? – на бійців здивованно-дико дивилися круглими очима два бійця суміжного батальйону, які тут невідомо як і звідки взялися. – Сидите тут, дупи грієте вже сорок хвилин. Ану давайте бігом, гармати розвертати нікому!

Грег, не роздумуючи, зірвався з місця. Розвертати гармати – це все ж таки хоча б щось робити, хоча б якось воювати, а не сидіти в куцах! Поки вони бігли по зритуому снарядами полю, петляючи від мін, їх прикривав від кулеметів танк із заклиненою баштою. Грег подумав, що якби вони мали нормальну карту місцевості, розвідку і якісний зв'язок, то легко б зараз обішли ворожий блокпост з іншого боку і закрили їх там, як мишей у мишоловці. Міни виривали і підкидали високо вгору шматки м'якої землі, лягали, ухкаючи, зовсім поруч – уххх, пуххх, пкухх! – деякі навіть не розривалися. «Якщо б міни падали настільки ж близько біля мене на твердій дорозі, мене вбило б першою з них!» – оцінював, як у лихоманці, ситуацію Грег і дивувався своїй фартовості. Пробігаючи повз танк із відваленою гусеницею, Грег побачив першого «двохсотого» зі свого батальйону – людина лежала під бронею без половини обличчя. Здається, це був Сніжок.

У перший день штурму в батальйоні загинуло троє. Вони загинули не тому, що погано підготувалися до сутички, не виконали наказу або були боягузами, просто кулі та осколки потрапили саме в них. Така неперебірливість смерті, напевне, більш за все вразила Грега в його перший день війни. Раніше він думав, що гине той, хто щось робить неправильно, а на практиці виходило, що гине той, хто опинився в непотрібному місці в непотрібний час. Кому не пощастило. Ось біжить поруч людина – раз, і немає її, відірвало голову. А могло відірвати й тобі, якби осколок летів трохи праворуч. І не важливо, яка в тебе каска чи бронежилет, як гарно ти стріляєш і як швидко долаєш смугу перешкод. Ось і вся логіка смерті на війні. Перед сном він поговорив по черзі з мамою та дружиною по телефону і пошкодував, що не може поділитися своїми спостереженнями з батьком. Грег думав про останні години, які той прожив, про думки, які тривожили його сиву голову. Напевне, батько відчув справжній шок після анексії Криму,

не міг до кінця повірити у війну між Росією та Україною, усвідомити цей факт, тому і серце не витримало, можливо, і тому, що не хотів бачити цієї війни і знати, чим вона закінчиться. Це війна між його молодістю, його життям – і життям його дітей та онуків, і він, зрештою, став на їхній бік. Батько визнав, що помилявся, але ціна, яку він заплатив, була занадто високою. Грег уявив собі, як би почувався батько, якби той був нині живий, якщо б дізнався про його, Грега, загибель? У Славка Сніжка в Сніжному залишилася дружина і двоє дітей, і Грег подумав, що вони, напевне, дуже нескоро зможуть отримати тіло, якщо взагалі отримають. Що б відчувала його одинадцятирічна донька? Як би жила без нього? Грегові стало страшно. Краще не думати про це. Краще казати собі, що ми воюємо заради того, щоб наші діти не знали війни і жили в мирній країні. Так завжди кажуть по обидва боки фронту. Грег глибоко зітхнув і провалився в темний сон, який інколи безшумно розривали червоні смуги трасерів.

– Ха! Та коли «денеєрівці» цілять, я взагалі не боюся! – гучно говорив, навіть не пригинаючись під свистячими над головами мінами, незнайомий боєць. – Однак не влучать! – міни дійсно хаотично падали метрів за двісті-триста від колони.

Ранком батальйон підвезли під Іловайськ із боку села Виноградне, через блокпост 40-го тербату «Кривбас», що біля села Зелене, і поставили завдання увійти в місто. Спочатку брали Виноградне: відпрацював танк, потім постріляли з тільки-но виданих агеєсів, після чого батальйон без утрат зайшов у село. Швидко зачистили вулиці, в деяких будинках навіть залишилися люди.

– Беріть яблучка, пригощайтесь, – говорили селяни і простягали спілі жовті яблука.

– Стара влада повернулася! – відповідали бійці на запитання, хто вони такі.

Під час зачистки в одному з дворів Грег знайшов снаряд від «граду», величеньку таку «градинку», щоправда, без боеголовки. Снаряд сиротливо прикрили ганчіркою і напевне ж, готували здати на металобрухт.

– Що, сюрприз прилетів? – запитав він із усмішкою в господаря обійстя, худого довгого дядька у несвіжій майці-алкоголічці і рваних спортивних штанах. Мужик, гучно дихаючи перегаром і порпаючися руками в кишенях, замукав щось про єдину Україну, «денеєр» і Путіна.

У передмісті Іловайська, біля церкви, батальйон знову наскочив на гарно укріплені позиції. За словами місцевих, сепари чекали тут штурму вже кілька тижнів. Десь поруч воювали «Азов» і «Шахтарськ», і, як чув Грег по рації, знову зазнали втрат. Відділення Грега розосередилось, ховаючись від прицільного мінометного вогню, напевне десь поруч працював корегувальник. Нічого не залишалось робити, як викликати вогонь прикриття, після чого Грег раптом побачив, як по іншому боці вулиці стрімголов біжить товстий чоловік у бронезилеті, напевне, той самий «денеєрівський» навідник. Від несподіванки Грег із напарником навіть не встигли вистрелити, як між їхніми головами пройшла автоматна черга, і сепаратист зник за бетонним парканом. Вони відпрацювали вслід двома довгими чергами, однак тільки дарма потурбували бетон. «Агов, – подумав Грег, – це ж справжнє Боже провидіння! Пощастило, як Джексону в “Кримінальному читиві”». І тут же поруч упала міна – уаа! – за нею наступна – уаа! уаа! – над головою засвистіли осколки. Почався щільний мінометний обстріл, і довелося відходити назад до Виноградного.

На ніч розташувалися в недобудованих будинках на околицях села. Перед сном, долаючи дику втому, бійці заклали вікна шлакоблоками. Дуже хотілося їсти, спальних мішків ніхто з собою не брав, тому спали на дерев'яних піддонах та дошках, притискаючись один до одного, щоб не замерзнути, не забуваючи відпускати відповідні жарти щодо того стану, в якому опинилися вночі голодні самотні чоловіки в порожній хаті.

На ранок привезли сніданок – десять банок свинячої тушонки. Для сотні бійців, серед яких були й мусульмани, це виявилось, м'яко кажучи, замало, і Грег із товаришами пішли спустошувати городи і льохи. Вони з'їли усі помідори та огірки і навіть не зовсім доріпливий виноград, якого тут – відповідно до назви села – виявилось чимало. Коли бійці вже зовсім роз-

слабилися і заварили чай, почався мінометний обстріл, і з чаюванням довелося зачекати. Знищити мінометний розрахунок противника українська артилерія не змогла. Як пояснив потім полковник-штабіст, через те що батальйонні координаційні сітки не збігалися з координаційними сітками артилеристів. Відступали хаотично, під свист мін, страх плував ноги та мозок, але цього разу обійшлося без утрат. Поруч відходили «Шахтарськ» і «Азов». Ці батальйони просунулися трохи далі, до самого блокпосту, і при намаганні штурму втратили побратимів. Бійці поверталися без настрою, очевидно, що вся ця історія з хаотичним штурмом Іловайська їм не подобалася. В той же вечір «Азов» і «Шахтарськ» завантажили важке озброєння і вийшли на свої бази.

Настрої на базі в Старобешевому в батальйоні «Дніпро-1» під вечір також важко було назвати бойовим. Для багатьох бійців війна з дому видавалася зовсім іншою, та й мало хто міг уявити, що їм, міліцейському, по суті, підрозділу, доведеться штурмувати блокпости та ходити в атаку. Їх учили іншому: охороняти об'єкти, зачищати місто після того, як його візьмуть військові, нести службу на блокпостах. Багато хто з бійців відверто виказували небажання повертатися на позиції.

На шикуванні полковник, розуміючи, що ситуація в підрозділі загострилася і моральний дух бійців не на висоті, сказав:

– Ви – добровольці. Змушувати воювати я вас не можу і не буду. Бо далі стане ще тяжче – ми заходимо до Іловайська. Тому тих, хто зараз хоче повернутися додому до Дніпропетровська, прошу зробити два кроки вперед.

Грег мав свій чіткий план і розуміння ситуації, що склалася. Боковим зором він бачив, як заворушилася, подалася вперед майже вся шеренга, піддаючись першому імпульсу, і через паузу зі строю почали виходити люди. Він рахував: один, два, три, чотири, п'ять... Оба-на! – так це ж Чипс, їхній командир вийшов! От же сука боягузлива! Шість, сім, вісім... Долічивши до п'ятнадцяти і побачивши, що більше ніхто не виходить, Грег, презирнувшись з товаришами, нахилив голову і зробив не два, а три чітких кроки вперед. За ним рушило, згідно з домовленістю, все відділення, десятеро бійців.

«Цікаво, що б сказав з цього приводу батько?»

Сніданок на червоній землі

Люблю снідати і дивитися у вікно. Але тільки якщо це не вікно автобуса, до якого в будь-який момент може щось прилетіти. Град, наприклад. Або дощ, розмазуючи краплями по склу пейзаж. Та про дощ, хоча б маленький, сьогодні годі й мріяти – спека стоїть неймовірна, градусів тридцять п'ять, не менше. А ось про «град» мріяти не варто, хоча багато хто з нас знає, що таке справжній обстріл, хіба що з роликів на ютубі. Тут, на Донбасі, в серпні клімат зовсім не такий, до якого звук удома: дні спекотні й задушливі, вночі – дуже холодно, пробирає аж до кісток. Тут, на Донбасі, багато що зовсім не так, як в іншій Україні. Інколи навіть складається враження – не через погоду, а через людей та їхні звички, що всі двадцять три роки незалежності ми жили в різних державах.

Ми їдемо вузькою дорогою. Колона з кількох мікроавтобусів та легкових машин. З-під коліс клубочить пилюка, і якби не війна, то можна було б подумати, що колона здійснює екскурсійний автопробіг шляхами Донбасу. Себто, ми і є «Донбас», добровольчий батальйон. «Вдаримо автопробігом по бездоріжжю!» – цитує класиків Шева і широко посміхається, виблискуючи білозубо. Він сидить поруч, завжди готовий до бою: в касці, затягнутий у бронезилет, і не випускає зі засмаглих жилавих рук автомат. Я вже кілька разів радив йому зняти «бронник», як учинив давно сам, однак Шева лише пітніє і жартує: «Такої команди не надходило!» Він завжди такий – правильний. Коли я вперше його побачив на нашій базі в Петрівцях, то подумав, що він або стоматолог, або американець, бо в нашій країні такі білі зуби можуть мати тільки вони. Як не дивно, Шева – звичайний підприємець з Хмельницького. А зуби... як-небудь я запитаю, чому в нього такі білі зуби, чим він їх чистить. Такі ж білі, як у Франко. Ось він – справжній американець, однак, якщо послухати його й деяких наших, то Франко – куди справжніший громадянин України, ніж інші, могу закласти власну голову на спір. Скільки разів йому пропонували зайняти командирську посаду, а він завжди тільки посміхався на всі свої білі тридцять два і віджартовувався. А спробуйте запропонувати комусь із наших співвітчизників керівну посаду, скільки людей з десятка відмовиться? Я скажу сам – жодного. Його справжнє ім'я – Марко Паславський, він справді – громадянин США, нащадок українських емігрантів. Про це можна вже казати, про нього вже стільки розповідали по телевізору, що це далеко не секрет. Однак він – не найманець, не «дикий гусак», а провідний фінансист-консультант, багата людина, яка обертається в найвищих колах, і, здавалося б, потрібна йому та наша війна? Однак він тут. Проста відкрита людина з приємною посмішкою і душею патріота, одним словом, прагматичний романтик, як і більшість наших добровольців. Пам'ятаю, як Франко говорив Філарету, заступнику комбата: «Коли ми переможемо, я стану головою Національного банку України і поламаю всі схеми олігархів. А я їхні схеми за час роботи в Україні добре вивчив, повір мені, Філе!»

Небо над нами – синє, а сонце – невблаганне. Дуже хочеться пити, однак ми економимо воду і дозволяємо собі зробити лише кілька ковтків. Час від часу колона зупиняється в населених пунктах, щоб уточнити в місцевих дорогу. Нічого не можу сказати про їхні настрої, крім того, що всі вони змучено нам посміхаються. Шева каже, що це через те, що їм насправді байдуже – Україна чи Росія, «еленер/денеер» – аби тільки їх не чіпали і платили зарплатні та пенсії. Вони хочуть прожити своє життя без потрясінь. Удень копати городи, ввечері подивитись передачі по телевізору, який-небудь НТВ або «Росія-24», поговорити по телефону з дітьми та онуками, дізнатись, що у них все добре. Вони не прагнуть нічого, окрім гарної пенсії та гарного врожаю. За своєю сутністю, стверджує Шева, вони дуже добрі люди, але їхня доброта – як родинна реліквія, вона належить тільки їм та їхнім родичам, її в жодному разі не можна виносити з дому. Вони ретельно оберігають свою доброту від сторонніх і економлять, коли нею користуються, як європейці економлять газ і електроенергію, начебто доброта також стоїть на

лічильнику і за неї може прийти квитанція з величезним рахунком – «за доброту». Подібних людей у будь-якій країні – відсотків сімдесят, вважає Шева, їх називають «пересічними», і в мирний час їм ціни немає, але історію роблять найбільш активні десять відсотків громадян. Ті, хто готовий ризикнути життям. Ось ми і є якась частина з тих десяти відсотків. Тут, у колоні, нас чоловік двісті, можливо, трохи більше, можливо, трохи менше – ніхто з рядового складу батальйону не знає точної кількості бійців, постійно хтось приєднується або від'єднується.

На Іловайськ іде не тільки «Донбас», а й «Дніпро-1» і кілька хлопців із «Правого сектора». Ми хочемо замкнути Донецьк у кільце, перекрити комунікації, перекрити всі дороги і покінчити, нарешті, з цією війною. Через тиждень (сьогодні 17 серпня), максимум, через два, сподіваюся, ми вже всі будемо вдома. Десь поруч, паралельними курсами, йдуть наші суміжники – батальйони «Азов» і «Шахтарськ». Ми мусимо діяти злагоджено. Чи є у нас план? Ми всі сподіваємося, що він є у наших командирів. Наразі, відомо, що напередодні вони збиралися з цього приводу в Урзуфі, на базі «Азова». Але мене трохи бентежить, що тиждень тому, 10 серпня, вже була спроба штурму Іловайська: чотирьох бійців із «Донбасу», в тому числі й заступника Семенченка, вбили на містку біля Многопілля. Семен каже, що їх розстріляла російська диверсійно-розвідувальна група. Сам він у цей час поїхав до села в магазин за водою. Батальйон, діставшись до міста, змушений був відступити під сильними мінометними обстрілами противника. Праворуч від «Донбаса» тоді працювали «Азов» і «Шахтарськ», вони також зазнали втрат. Наше відділення в тому штурмі участі не брало – ми охороняли артилеристів у зовсім іншому місті, так що судити про той штурм мені складно. Хлопці кажуть, правильно зробили, що відійшли.

Не обійшлося й без ексцесів із місцевим населенням. Грім розповідав: «Спостерігаємо таку картину: сидять бійці «Шахтарська» колом, а посередині – ящик горілки. Заїжджаємо в село, заходимо до крамниці, а продавчиня – в сльози: «Допоможіть, – каже, – ящик горілки забрали!» Так що місцевим, думаю, є від чого переїматись, війна на людей впливає по-різному, як правильно хтось сказав: «...війна, на жаль, не виховує в людині найкращих якостей», – і це свята правда. Так що взагалі-то незрозуміла історія вийшла з тим першим штурмом: і люди загинули, і штурму як такого не сталося. Та ми сподіваємося, що в штабах зробили правильні висновки, і цього разу справа піде краще. Наше завдання – за день-два зачистити місто і передати територію військовим. Сепаратистів там, кажуть, не дуже багато. Тільки одного не можу зрозуміти: якщо сепаратистів там не дуже багато і все так просто, то чому місто не взяли 10 серпня? І звідки тут російська ДРГ?

Під Старобешеву ми приїжджаємо пізно вночі, втомлені й голодні. Лунає команда «відбій», і хлопці кидають на підлогу речі, кладуть зброю і майже падають самі. Тут тісно лежать поруч десятки незнайомих, яких я знаю лише з позивних – у батальйоні не заведено цікавитись без вагомого приводу, хто ти і звідки. Але сьогодні немає в світі більш близьких мені людей, ніж вони. Ось спить Артист, високий худорлявий міцний чолов'яга з уважними сірими очима, старшина у відставці. Він із-під Донецька, багатодітний батько, нещодавно вивіз родину в Дніпропетровську область. Артист завжди готовий прийти на допомогу, і сам часто вголос дякує Богові. Ймовірно, для того щоб Той зміг його краще почути і не забував. Чому Артист? Не можу сказати, ми ніколи не говорили з ним про це.

У позивних є щось пацаняче, несерйозне. У дворах і на вулицях нашого дитинства кожен хлопець мав прізвисько: Лисий, Зеля, Фома, Джон, Биря. І водночас позивний – начебто як відголосок шпигунського серіалу, таємної підпільної боротьби, пелена секретності, яка покриває твоє життя. Хоча взагалі-то позивні потрібні, перш за все, для особистої безпеки і безпеки родин – у батальйоні багато хлопців із самого Донбасу. У них на окупованій території залишилися родини, майже в кожного – батьки. Так що позивний – це не просто гра, він – як вузлик, що зв'язує дві мотузочки, два наших життя: мирне й воєнне.

У батальйоні з першого ж дня ти дійсно починаєш жити інакше. Ніколи не думав, що в Україні набереться стільки людей, які готові битися за її свободу. Натхнених вірою, дивовижно справжніх людей, які можуть жертвувати собою. Ось спить Мирний, зовсім хлопчисько, не знаю навіть, скільки йому років, на вигляд – не більше двадцяти двох, таке в нього беззахисне обличчя, як у ангела. Він родом із Кривого Рогу, програміст, у батальйоні – з травня, свій позивний взяв, можна сказати, з географічної мапи – його бабуся живе в однойменному селі Одеської області. Що привело Мирного і сотні таких же, як він, хлопчаків, сюди? Мені важко об'єктивно відповісти на це запитання, для себе ж я маю просту і зрозумілу відповідь – ми тут, щоб захищати свою країну. І це – правда. Інші мотиви – другорядні. Можливо, наш мотив видається комусь недостатнім, мовляв, що дала вам ця держава за двадцять три роки свого існування, крім постійної боротьби за виживання і людську гідність? Але знаєте, що я вам скажу? Ми не озираємося назад, ми дивимося вперед. І тому ми тут, добровольчі батальйони. Смішна історія трапилася з позивним Філарета. Він сам – з Луганська, афганець, офіцер запасу, йому 56 років. Чомусь позивний, який він хотів узяти, був Кирило.

– Ти що, охрінів? – закричав на нього Дід. – Ти хоча б знаєш, хто такий Кирило?

– Хто? – здивувався майбутній Філарет. Можливо, він хотів узяти собі позивний на честь казкового героя Кожум'яки, але про це історія умовчує.

– Кінь у пальті! Точніше, в рясі!

– Ох, а й не подумав про це, я...

– Значить, будеш Філаретом! – постановив Дід.

Ось так інколи трапляється – навіть із боротьби церков та їхніх напрямків народжуються позивні. Дід загинув під Карлівкою, прикриваючи відхід загону з оточення. Шева каже, геройський був мужик, шістьдесят чотири роки, відстрілювався до останнього патрона, в полон здаватися відмовився. А Філарет став через деякий час заступником комбата. У нашого комбата – найоригінальніший позивний у світі – Семен Семенченко. Не довго думаючи, він узав собі інше ім'я та прізвище, натягнув на голову балаклаву – і все, шукай, хто це такий і звідки. Ким був Семен до того, чому створив батальйон, ми не знаємо і, чесно кажучи, не хочемо знати. Головне, що батальйон існує, як бойова одиниця, виконує серйозні завдання, тут товариська атмосфера, сюди йдуть служити люди. А все інше, що виходить за межі наших позивних і часу, в яких вони існують, нас не цікавить. Детально про те, як боєць жив, яка у нього родина, скільки дітей залишилося сиротами, ким працював, ми дізнаємося, як правило, тільки на його похоронах. Там, серед родичів і знайомих, ті з нас, кого відправляють на прощання, проводять своєрідний інформаційний обмін: вони розповідають, як служив і як загинув боєць, а їм – яким він був до того, як отримав свій позивний.

Дуже простий позивний у Шеви.

– Шевченко – в Україні найбільш розповсюджене прізвище, так що анонімність мені точно гарантована, – як завжди іронізує мій товариш. Він молодший од мене на сім років, але значно краще пристосований до війни. – Це однаково, що Мюллер у Німеччині або Сміт в Англії.

– Або Рабинович в Ізраїлі! – жартує хтось.

– Не знаю, не бував! – парирує Шева.

– Або Іванов у Росії!

– Я там двох, як мінімум, знаю! – похмуро відповідає Шева, натякаючи на відомі піки з керівництва Російської Федерації.

Шева – не балагур і не душа компанії, він говорить лише тоді, коли у нього запитують щось конкретне. Але його поважають у батальйоні і дослуховуються до думки, хоча Шева – звичайний рядовий боєць. Він середнього зросту, не багатир, але дуже витривалий і сильний. Мені часто хочеться запитати, де він працював, де служив, звідкіля це вміння працювати зі зброєю? Та навіть наші дружні стосунки не дають мені права ставити такі запитання. Захоче

людина – розповідь сама. Коли Шева хмурить чоло, то стає схожим на свого тезку – поета з відомого портрета, тільки без вусів і шапки, і ти так і чекаєш, коли він скаже: «Встане правда!» І коли Шева це дійсно каже, тобто цитує Тараса Григоровича Шевченка, при тому, що наш Шева – абсолютно російськомовна людина – мені здається, що поруч із нами справді воює реінкарнований Кобзар.

Ранком збираємося зовсім швидко. Дивно, але після майже безсонної ночі ми сповнені сил. Можливо, це нервово. Батальйон вантажиться в автобуси і машини, і ми оминаємо Іловайськ стороною, щоб ударити там, де на нас не чекають. З нами йдуть декілька «коробочок» 17-ї танкової бригади, ними командує капітан Апіс, широкоплечий міцний чоловік. Наш план – обігнути укріпайрон противника. Біля села Грабське помічаємо кілька небіжчиків, одягнутих у дивну форму.

– Козачки, – пояснює Шева. – «Велике Військо Донське». Бачиш, як придуркувато вдягнені? Папахи, штани з лампасами, начебто в цирк виступати приїхали. Вояки з них ніякі, зате мародери – знатні.

У Грабському ще з початку серпня, коли із наших тут ще нікого й близько не стояло, тримають оборону на блокпості (4001) «Кривбас», 40-й батальйон територіальної оборони, і хлопці з 17-ї танкової. Як вони витримують тут постійні обстріли й атаки сепарів, важко сказати, але ж витримують. «Кривбас» геройські тримає оборону ще на трьох блокпостах, блокуючи всі основні магістралі до Іловайська. На одному з цих блокпостів хлопцям зовсім тяжко. У них поранено і госпіталізовано командира, потрібна броня, але ніякої броні їм, звісно, не дають, взагалі нічого не дають і нічого не кажуть, окрім матюків по рації та оптимістичної, але тупої команди: «Триматися!» Коли дивишся на таких хлопців, починаєш поважати свою країну. В середині серпня наші бійці допомагали їм зачищати село, з тієї пори ситуація з обстрілами мало змінилася, щоправда, тепер вони відповідають обстрілами на обстріли і тримають сепаратистів на дистанції. Через Грабське йтиме постачання харчів та боєкомплекту підрозділам, які зайдуть сьогодні в Іловайськ, тому від мужності хлопців із 40-го тербату, 17-ї танкової та інших підрозділів, що тримають тут оборону, багато в чому залежить загальний успіх операції. Нас вітає молодий лейтенант-танкіст із позивним Гліб, поруч із ним пес із позивним Полковник ганяється за куркою з позивним Прапор. Капітан Апіс і летьоха Гліб підуть на штурм разом із нами. Прапор і Полковник залишаться на блокпосту і згодом геройськи загинуть.

В Іловайськ ми входимо з боку села Кобзарі підозріло легко, без жодного пострілу. Як і казав Семен, на нас тут не чекали. Швидко зайняли і зачистили кілька кварталів приватних будинків, батальйон закріплюється і розставляє дозори по периметру. Штаб і базу розташовуємо в школі. Ми не зустріли тут поки що жодного сепаратиста, а всі місцеві мешканці сидять у погребях і не наважуються навіть голови підняти, не кажучи вже про вийти надвір – постійно тривають обстріли з обох боків.

Шева ривком відкриває двері погреба, я кричу вниз:

– Всім вийти з піднятими руками! Зброю кидати на землю перед собою! – палець на спусковому гачку, в руці – граната. Якщо відчую щось підозріле, я обов'язково кину її вниз.

З погреба виходять тільки жінки, діти і бабусі. Вони дуже бояться нас, для них ми – карателі, бандерівська наволоч.

– Усіх, кому за шістдесят, ви розстріляєте, – абсолютно серйозно розповідає про наші плани мила бабуся в білій хустинці. – А тих, кому за п'ятдесят, заберете в трудові табори Коломойського.

Проте вони щиро здивовані тим, що майже всі «карателі» говорять російською, і не готові сприйняти цей факт, як очевидну даність, підозрюючи нас у лінгвістичному шахрайстві.

– Ви звідки самі? Навіщо до нас прийшли? – кидають у нас мирні запитання, як шматки багнюки. Вони голодні та злі.

Деякі бійці називають міста і селища Донбасу, звідки вони родом, показують свої паспорти з реєстрацією, і місцеві починають потихеньку розслаблятися, ще кілька хвилин спілкування – і крига скресає, і вони вже беруть їжу, яку ми пропонуємо.

– Вони, якщо не всі, то відсотків на вісімдесят – точно проти нас, – каже Шева, розкладаючи сухпай перед тим, як лягти відпочивати. Це наш перший прийом їжі сьогодні, мій перший сніданок на червоній землі Донбасу. Звісно, не така вона вже й червона, але й не така і чорна, як у нас однозначно. Проте ночі тут – наче вугілля, чорніше «Чорного квадрата».

– Навіщо нам це місто? Ця земля? Це просякле випарами повітря? Що нам тут робити? На нас тут ніхто не чекає. Вони ж не люди, вони – телеглядачі, у них – Кісільов головного мозку! – ділюся я враженнями після спілкування з місцевими мешканцями.

– Перевиховувати, – зло каже Шева і пробиває дірку в консервах скумбрії. Звідти, шиплячи, б'є фонтан олії. – Тільки так – таборами Коломойського. А якщо серйозно, то лікувати «лікарською» ковбасою, задобрювати гарними зарплатнями, одурманювати наколотими апельсинами і давати закусувати цукерками Порошенка – в прямому і кривому сенсах. Телеглядачі – вони також люди, вони смачно попоїсти хочуть. І це – наша земля, і неважливо, якого вона кольору. Через пару днів побачимо, що ти заспіваш!

Насправді це не смішно – тут, на українській землі, нас, громадян України, більшість місцевих вважають ворогами. Та парадокс у тому, що саме через таких, як вони, ми й знаходимося тут. Якесь замкнуте коло. Шева зі мною не погоджується. Позіхаючи, він каже, що я намагаюся перекласти відповідальність за війну на якусь окремо взяту групу людей, а це неправильно.

– Нічого я не намагаюся перекладати, – не погоджуюся я, – хіба що оцей наплічник під головою.

– І автомат.

– Так. І автомат.

«Добре, – думаю я, – побачимо, що ти заспіваш через пару днів, коли земля дійсно стане червоною...»

Штурм. Поміж вірою і знанням

Що може зробити маленькі міста або села всесвітньовідомими? Древність їхніх храмів, як Маалююля і Саїдна, або генії, що народилися в них, як Зальцбург. Легендарні фестивалі, що проходили в їхніх передмістях, такі, як, наприклад, Вудсток. Священні ріки, що протікають через них, як у індусів – Варанасі, або священні гори, що височіють поруч, як у китайців, або смертоносні вулкани, які їх убивають і засипають попелом, як Помпею. Та найкоротший та найвірніший шлях для містечок і селищ до всесвітньої слави – війна. Хто знав про Аустерліц, Бородіно чи Ватерлоо до відомих битв, які сталися поруч? Хто чув про Конотоп або Аламо? Або Перл-Харбор? Що ми знали про Іловайськ до того, як прочитали в Вікіпедії, окрім того, що це – невеличке містечко неподалік від кордону з Росією? До того, як прийшли сюди?

«Місто районного значення. Донецька область, Харцизька районна рада. Заснований в 1869 р. Місто з 1938 р. Площа 10,8 км. Висота центру 195 м. Офіційна мова – українська, російська. Населення – 16 143 людини (2011). Щільність – 1632 люд. км². Телефонний код 6257. Поштовий індекс 86793...

...Іловайськ заснований... як роз'їзд № 17 на залізничній лінії Харків – Таганрог. Названий за ім'ям Іловайських, по родових землях яких у цих місцях прокладена залізнична дорога. Після побудови Другої Єкатерининської залізничної дороги (Долганцево – Волноваха – Іловайськ – Дебальцево) в 1902–1904 рр. Іловайськ став вузловою станцією...»

Тепер, коли ми нарешті тут, ми знаємо про це маленьке місто значно більше. Ми знаємо, що Іловайськ розділений на дві приблизно рівні частини глибоким яром і залізницею. Ми знаємо, що великий міст підірвали сепаратисти, і тепер на другий бік людям можна потрапити лише вузьким пішохідним містком або під ним через залізницю, а техніці – тільки в об'їзд. Ми знаємо, що на нашому боці міста, який ми зайняли вчора, знаходяться депо, майстерні, управління залізниці, інші ще недостатньо нами вивчені об'єкти. Тут є дитячий садочок, куди ось-ось мусить зайти батальйон «Дніпро-1», і є школа, де базується наш батальйон «Донбас». Ми також точно знаємо, що сил самостійно захопити й утримувати все місто у нас недостатньо. Однак ми віримо у власну вдачу, вона ще жодного разу не покидала нас на цій війні. Та інколи поміж вірою та знанням виринає нездоланна містична прірва або ж звичайна залізнична колія.

Першим загинув Посмішка. Він завжди посміхався, навіть у найскладніших ситуаціях ніколи не падав духом. Коли зачищали депо, Посмішка заховався за залізними воротами, але крупнокаліберна куля пробила наскрізь і ворота, і шолом.

«Їхня» частина міста розташована на висоті, і хоча це й не дає вирішальних стратегічних переваг, обстрілювати з важкої та реактивної артилерії згори завжди набагато приємніше, ніж переховуватися від обстрілів унизу.

Окоп – ось найнебезпечніше місце сьогодні, 19 серпня 2014 року, в Іловайську. Тут, на розі, їх два: один маленький, як шпаринка, другий довгий, як ковбаса, і значно глибший. Це пост № 5. Тут удень і вночі чергують чотири бійці. Їх завдання – тримати периметр і не давати противнику пройти через посадку і залізницю. В окоп складно влучити з «градів», тому, трохи звикнувши, Бусіл, наприклад, навіть не просинається під час обстрілів: відкриває очі, послухає звук снарядів – і спить собі далі. Значно небезпечніший обстріл касетними бомбами: чуєш хлопки, дивишся, як на тебе насувається стіна вогню, і навіть щілинки в ній немає. Однак окоп рятує, окоп – це цар оборони. Час від часу пост № 5 обстрілюють із мисливської рушниці, невміло та вкрай неточно. Грім вважає, що стріляє людина, яка погано володіє зброєю, можливо, підліток або дідуган, але швидше за все це якийсь п'яниця і тому в обстрілах і немає точності й регулярності. Для порядку бійці кілька разів провели зачистку будинків на сусідніх вулицях, але нікого, окрім збожеволілого голодного пса на ланцюгу в найближчому з дворів, не знайшли.

Штурмовий загін – близько сімдесяти людей – на той бік поведе невисокого зросту міцний досвідчений боєць з позивним Бішут, «подвійний постріл». Цей чоловік із попільним волоссям стріляє дійсно дуже влучно і швидко. Витримати важкий уважний погляд Бішута складно будь-кому, як і манеру командувати, яка не терпить заперечень, але волелюбні бійці, тим не менш, виконують їх без зайвих розмов. Секрет простий – бо вони чіткі й точні. Бішут не говорить багато, в його минулому відчувається війна, таке важко приховати. Штурмовий загін складається з двох взводів, якими командують Артист і Шульц. Ці хлопці намагатимуться прорватися до будинку міської адміністрації прямо. Перед розвідниками, якими командує Скіф, офіцер-афганець, кавалер ордена Червоної Зірки, поставлено завдання вирахувати вогневі точки противника. Операція ретельно продумана, і якщо все піде за планом, то скоро центр міста буде нашим. З хвилини на хвилину ми чекаємо на підкріплення, два добровольчих батальйони повинні вдарити по Іловайську з флангів і розтягнути оборону ворога, відволікти його сили від нашого удару в саме серце. Без них ми не впораємося.

Комбата, на жаль, з нами знову немає. Коли зранку Семен із Бішутом та комбатом «Дніпра-1» Березою біля пішохідного мосту допрацьовували план операції, то потрапили під мінометний обстріл. Осколками міни поранило кількох бійців і самого комбата, який, хапаючи повітря ротом, упав прямо на карту Іловайська, розкладену на землі. В школі санітари надали Семену першу допомогу, після чого його вивезли з міста й евакуювали на вертольоті в Дніпропетровську лікарню ім. Мечникова.

Від пішохідного містка до адміністративного центру Іловайська по прямій – метрів п'ятсот. Наша штурмова група швидко перебігла через місток і заглушила вогневу точку в одному з приватних будинків на самому початку вулиці.

– Увага! – Бішут раптом зупинився і підняв руку, прислуховуючись до рації. Говорили з «секрету», який висунувся трохи вперед. – Увага! В нашому напрямку рухається мікроавтобус із людьми!

Через кілька хвилин бусик безтурботно, начебто і не йшла війна, вискочив прямо на бійців, які закричали що було сили: «Стояти!» – і дали кілька черг у повітря – ми готові були відкрити вогонь на ураження будь-якої миті. Автобус різко зупинився, і з нього з похмурими обличчями, кидаючи зброю на землю, почали виходити люди.

– Хто такі? – запитав Бішут.

– Катаємося ми тут... – невизначено відповів сивий чоловік, схожий круглим обличчям на моську, намагаючись, очевидно, зрозуміти, до кого вони потрапили в полон. Він говорив російською з акцентом, точніше, одразу з двома акцентами: російською з типово російським аканням і з якимось європейським.

– Документи є? Обшукайте їх.

Сивий чоловік із обличчям злої моськи виявився російським поетом із Відня з позивним Австріяк. Він приїхав до України повоювати на боці «Новоросії», набратися тут, на війні, натхнення, коротше кажучи, він вважав своїм громадянським обов'язком мочити українських фашистів. Важко передати його подив та жах, коли він дізнався, що опинився в полоні українського добровольчого батальйону.

– Ненавиджу хохлів! – з викликом, комічно відкидаючи головою назад сиве волосся, сказав російський поет.

– Ах ти ж сука! – розізлився снайпер Сімка і з усієї сили врізав прикладом СВД полоненому спочатку по ребрах, а потім по нозі. Підстрибуючи і згинаючись від болю, Австріяк присів.

– Полонених не чіпати! – приглушив емоції Бішут. – Везіть їх до школи.

Інші дев'ятеро полонених були невизначеного походження. Документів вони не мали, говір видавав у них росіян, а постава – військове минуле або теперішнє.

На цьому сюрпризи не закінчилися. Через два квартали на штурмову групу звідкілясь вискочив зелений «уаз» із мінометом. За кілька секунд, прошита кулями, машина врізалася на повній швидкості в стовп, на ходу з неї випали два вже мертвих сепаратисти. Бійці зняли міномет і заховали в найближчому сараї, тягати його з собою було б занадто важко. Після повороту направо зачистили ще одне «гніздо». Противник, щоправда, встиг зробити в наш бік три незграбних постріли з ручного протитанкового гранатомета, але стріляти з ерпеге по людях однаково, що з гармати – по горобцях. Двоє гранатометників цілили по черзі й ховалися в каналізаційний люк – одного ми поранили, другий утік неушкодженим. Ближче до центру по нас почав стріляти снайпер, і Бішут дав команду переміститися на інший бік вулиці, в мертву для обстрілу зону. Ми стояли вже практично біля мети: поруч – магазин АТБ, навпроти – адміністрація. Ми хотіли встановити на ній український прапор.

Раптом, прострілюючи наскрізь вулицю і площу, звідкілясь уприпул запрацював крупнокаліберний кулемет.

Бійці залягли вздовж будинків, а Бішут із групою з двох кулеметників і кількох стрілків, проскочивши під вогнем, просунувся ближче до магазину. Вони стріляли і кидали гранати навмання, наосліп – через дерева і будинки важко було розібратися, де знаходяться кулеметник і снайпер. Однак кулемет також лупив усліпу, кришачи бетонні стіни і викошуючи траву не гірше газонокосарки.

Поки ми сиділи і думали, що робити далі, із «зеленки» в наш бік почали працювати ще кілька автоматників. Ситуація із непростої перетворилася на дуже складну – нашу штурмову групу противник розділив на дві частини і позбавив ініціативи. Ми не могли просуватися ані вперед, ані назад, ми могли тільки лежати і чекати під шквальним вогнем кулемета, коли нарешті снайпер спіймає когось із нас на мушку і пристрелить.

Ніхто так досі й не зрозумів, навіщо Шульц вибіг із укриття. Можливо, знаючи, що надзвичайно ризикує, він вірив у свою щасливу зірку, тому і побіг, можливо... Комвзводу рвонув через відкритий простір, але не встиг пробігти і кількох метрів, як у нього поцілів снайпер. Шульц скрикнув і впав. Він ще лишався живим, і я одразу хотів кинутися до нього, щоб відтягти в укриття, хто знає, може, його ще можна було врятувати. Але Шева міцно схопив мене за руку:

– Не ворухись!

Я з подивом подивився на товариша. Той прошепотів, бризкаючи від гніву слиною:

– Лежи тихо! Снайпер вичікує, поки хтось жалісливий, типу тебе, побіжить витягувати Шульца. Рахуй: один, два, три...

На рахунок «чотири», переконавшись, що ніхто не поспішає за пораненим, снайпер добив Шульца пострілом у голову. Я побачив, як стиснув автомат Артист, як інші бійці, не бажаючи вірити, що їх комвзводу, один із найдосвідченіших і найавторитетніших людей в батальйоні, загинув, із відчаєм дивилися один на одного. В їх очах я не бачив страху, але ми всі добре розуміли, що сьогодні щось пішло не так.

Щоби продовжувати наступ, нам потрібно було дізнатися, де знаходяться кулеметник та снайпер. Бішут дав по рації команду Скіфу і його розвідникам обійти дев'ятиповерхівку праворуч, ймовірно, сказав він, звідти ви зможете їх засікти. Цей маневр виявився останнім для славного солдата Скіфа. Не встигли розвідники вийти з-за будинку, як його смертельно прошило з кулемета, майже всі його бійці також отримали поранення різної тяжкості.

Більшість бійців із основної групи так і залишалися в мертвій для обстрілів снайпера і кулемета зоні, але ми не знали, як і куди пересувається противник, наскільки довго наше укриття залишатиметься безпечним. Терміново потрібно було щось робити, і Бішут і ще троє бійців, незважаючи на безперевний обстріл, перебігли ще ближче до адміністрації. Вони відпрацювали по «зеленці», намагаючись заглушити там стрілків, і одночасно видивлялися снайпера. Бішут уже розумів, який у того сектор обстрілу, і міг сповна оцінити, наскільки грамотно

побудована оборона противника: здійнявши не так уже й багато ресурсів, вони контролювали майже весь простір у центрі міста. Тут, незрозуміло яким чином, але до Бішута проскочила медсестра Аліна, притягнувши на собі ще живого Скіфа. Аліна тампувала йому рани, але Скіф уже не дихав. Звідкілясь з'явився ще один розвідник – у запалі бою він вибіг на відкритий простір – і отримав кулю в ногу, просто пощастило, снайпер, певне, в цей час кусав пиріжок. Розвідник катався по траві й голосно стогнав, хтось із бійців намагався підбігти до нього, але знову був зупинений гнівним окриком командира. «Один, – почав рахувати Бішут, – два, три, чотири...» – Він закрив очі, чекаючи контрольного пострілу в голову розвідника, подумки прощаючись із товаришем. Однак постріл чомусь не пролунав. Бішут із подивом відкрив очі – він знав, що див не буває, і майже одразу, виглянувши на мить з-за рогу, у вікні горища багатопверхівки помітив рух, зовсім маленьке ворухіння, практично невлomite для ока.

– Агов, гранатометнику! – покликав він через вулицю. – Давай сюди швидше, – і показав рукою, як по дузі можна обігнути зону обстрілу.

Гранатометник, молодий хлопчина з позивним Мороз, уважно спостерігав за тим місцем, куди показував командир.

– Нелегко буде влучити!

– Так ти ж снайпером хотів бути! – усміхнувся Бішут. – Давай, пробуй.

Перший постріл пішов трохи вище, зате другий розвалив горище дощенту. Снайпер, судячи з усього, припинив стріляти і жити назавжди.

– Кулеметники, прикрийте! – І обидва наші кулеметники, які вже втомились від бездіяльності й безнадійності, почали яро навалювати по сепарах, прикриваючи «газельку», яка проскочила мертву зону і підїхала до Бішута. Бійці завантажили туди Скіфа і Шульца – той ще дивився затуманеними очима в небо, але з кожною миттю життя стрімко залишало його, і Бішут закрив товаришу очі – потім швидко підняли в кузов пораненого в ногу розвідника і відправили транспорт у тил.

Бій продовжувався ще близько двох годин. Вогонь противника підсилювався, туди підходило підкріплення, але наші суміжники – два батальйони, які повинні прорватися в місто з флангів – все не йшли і не йшли, навіть не було чути звуків бою. Ми не знали, що з ними сталося, чому їх і досі немає, але до останньої секунди вірили і чекали, що вони вдарять по сепаратистах. Медсестра Аліна, яка не захотіла повертатися на базу разом із пораненими, під кулями кричала, щоб противник припинив вогонь, бо тут є поранені. Це був виразний материнський крик із проханням про милосердя і вимогою співчуття. Але про які милосердя і співчуття може йти мова в жорстокому бою? Аліна поводитися мужньо, дивуючи нас: звідкіля в такому маленькому створінні стільки відчайдушної сміливості? Її світла голова з'являлася то тут то там – скрізь, де поранені потребували допомоги. Вона не боялася обстрілів, працювати на очах у ворога – і Бог її беріг.

Щоб подавити цей клятий кулемет, нам достатньо було тоді однієї «коробочки» і півгодини часу. Всього півгодини – і ми б захопили центр Іловайська. Та ми не мали ані «коробочки», ані навіть десяти хвилин – боекомплект закінчувався, а сили противника з кожною годиною збільшувалися. Артист із кількома бійцями намагалися пройти крізь двори і знайти кулеметну точку, але безрезультатно – ми через обстріл так і не змогли підняти голів.

– Відходимо! – нарешті дав команду Бішут. Сидіти й очікувати, коли тебе застрелять – безглузде заняття навіть на війні. – Швидко, швидко! – Бішут залишався останнім, прикриваючи відхід. Він би встиг відійти також, якби не куля, яка потрапила йому в голову – бац! Командир на мить утратив свідомість і впав, а коли оговтався, побачив, що куля пробила наскрізь його новенький шолом. Однак німецька якість кевлару врятувала Бішуту життя – куля, розвернута металом, вдарила в череп пласким боком і тільки розбила голову і сильно контузила. Але дорогоцінні миті для відступу він утратив. На площу вискочив ворожий бетеер, із новою силою почав лупити кулемет. Біля Бішута залишився тільки поранений у ногу Нікітос, який

допоміг командирю піднятися і заховатися в під'їзді жилого дому. Вдвох вони опинилися в оточенні, і більше в Іловайську ми їх не бачили і не чули, і не знали, що з ними сталося надалі: чи потрапили вони в полон, чи вони живі і чи їм далось якимось дивом вийти з міста. Їхня рація мовчала.

Усіх поранених та загиблих ми вивезли до пішохідного містка на трофейній «газелі», навіть не знаю, що б ми без неї робили. Коли ми вранці йшли в наступ, то на кожному перехресті залишали кулеметників, які тепер прикривали наш відхід. Біля містка чергувало відділення Занози, де серед інших бійців відхід штурмової групи забезпечував і Франко. Йшли через низ, через залізницю – міст прострілювали вже з кількох сторін. Франко допомагав носити поранених і, пригинаючись від мінометних мін, кілька разів перебігав на той бік і повертався. Їм залишалось протриматися зовсім трохи, можливо, кілька хвилин, коли поруч упала міна. Майстра поранило в обличчя, а Франку попало в голову та груди. «Так боляче дихати, – шепотів він, – так боляче дихати...» Ми хотіли вірити, що його можна врятувати, але знали, що це – неможливо.

Кордон. Вторгнення

– Тиша на кордоні, – стверджує Карацупа, – найнебезпечніша річ.

Але ви цьому не вірте. Найнебезпечніша річ на кордоні – це коли пропускний пункт, на якому ви чергуєте, криють мінометами чотири години поспіль. А найхріновіші відчуття виникають тоді, коли в День Незалежності твоєї країни колони військової техніки покидають бойові рубежі й похмуру відступають тобі за спину.

– Агов, Нацгвардія, – гукаємо мужиків на броні, – відступаєш?

– Відходимо на задалегідь підготовлені позиції, – відповідають хлопці осиплими головами. Утомлені порожні очі цих солдатів забути неможливо, таких очей не буває в живих людей.

Оглушливо ревуть танки, брязкають по червоній твердій, як каміння, землі гусениці, здіймаючи в розпеченому серпневому повітрі суху, дрібну, наче з цегли, пилюку, натужно пихтять старенькі беемпе і бетеери. На нашу техніку без сліз не глянеш – уся побита, багато йде на зчипці, у машин клинить то коробки передач, то башти, то ще щось. Жорстоко матюкаючись, вилазять з броні мехводи з кувалдами та монтировками і поспішають усунути негазди – ніхто не хоче затримуватися тут довше, ніж передбачено швидкістю транспортного засобу. Ззаду, впираючись один в одного бамперами, глохнуть, закипаючи, шістдесят шості «газони-шишарики» і сто тридцять перші «зіли», завантажені по самісінькі борти боєкомплект, і майже в кожній машині, всупереч інструкціям та здоровому глузду, сидять, лежать прямисінько на ящиках з мінами та патронами люди. Піднявши капоти, втомлені та знервовані водії, згнітивши серце, поливають водою із пластикових пляшок бензонасоси – тонкими-тонкими цівками: в таку спеку вода тут на вагу золота. І звідусіль – з броні, з кузовів, з люків – на нас дивляться пусті зіниці, в яких на тлі вицвілої байдужості тліють помаранчеві вогники радості. Вони вирвалися з пекла, їм пощастило – вони йдуть, а це означає що, можливо, вони залишаться живими, на відміну від тих, хто зараз там, на Савур-Могилі.

Ми проводжаємо чергову колону поглядом. Українська армія залишає «Сектор Д».

Ще декілька днів тому ми спостерігали, як наші збройники після ротації йшли на Саурку – бадьорі та веселі, сповнені ентузіазму, а сьогодні вони повзуть назад – побиті, страшні, розгублені.

– Там капкан, – каже суворий танкіст. – Розстріл. – У нього майже немає брів і обпечене обличчя: «Прикордонник, ти життя не бачив, у танку не горів!» – жартує він без усмішки, без емоцій, автоматично, немов заряджаючи магазин «ак». А можливо, і не жартує зовсім.

Вони йдуть – ми залишаємось. Ми – це пересувний прикордонний загін, 48 чоловік, добровольці-контрактники. Нас непогано підготували й озброїли, поганяли на полігонах, навчили стріляти з агеес і «мух», а потім посадили на три «газони», перефарбовані в захисний зелений колір, які, вочевидь, у мирному житті розвозили продукти в сільські магазини, і в середині червня відправили сюди, на кордон, у Донецьку область на пропускний пункт «Успенка». Служба звичайна – добові та денні наряди для кулеметників і снайперів, інші бійці – в «секретах» або на пропускному пункті. Перевіряємо документи, патрулюємо місцевість, інколи затримуємо порушників, останнім, три дні тому, взяли наркомана з Ростова – весь у наколках, вени – в дірках, їхав до нас воювати, одуд. Загалом, нічого складного, і коли б не міномети, які почали лупити по нам числа з двадцятого, то жити можна. А з мінометами – ні, жити не можна. Лікарі не дозволяють.

На висотку над Григорівкою щоденний наряд – десять чоловік. Висотка, як-то кажуть, панівна, звідси російська територія – як на долоні. Ми бачимо, як заходять на позиції, швидко розвертаючи бойові розрахунки, російські «гради», і довбають по Савур-Могилі. Це видовище, особливо вночі, крутіше, ніж останній епізод «Зоряних війн» у кінотеатрі 5Д – смертоносні

феєрверки пролітають майже над нашими головами. Звідси добре видно багнет гранітного пам'ятника солдатам Великої Вітчизняної на кургані – ніщо його не бере. Там ще вчора майорів український прапор, сьогодні ми бачимо там прапор «Новоросії».

Між Мар'їнкою і Савур-Могилою – з Росії – тягнеться глибокий і довгий яр, ідеальне місце для проходження важкої техніки. Сюди вже намагалися заходити танки з того боку, Т-72, їх легко розпізнати по характерному звуку (наші кричать так, що вуха закладає), а ці – модифіковані, бурчать тихо – збройники встигли відійти, не приймаючи бою, і передали координати артилерії – накрили рясним вогнем.

– У нас є наказ відступати? – задаємо самі собі питання, відповідь на яке знаємо заздалегідь.

– У нас немає наказу відступати! – звучить патріотично, але на душі скребуть чорні коти. Дуже хочеться вірити, що нас не кинули тут напризволяще.

– А який у нас є наказ?

– Наказ охороняти державний кордон.

Але де він, цей кордон? Його немає в тому строгому розумінні, до якого ми звикли по фільмах або, можливо, хтось по службі в Радянській армії: смугасті стовпи з назвами держав, демаркаційна лінія, колючий дріт; ні, це звичайна пересічена місцевість без жодних маркувань. Тому на карті ми можемо лише приблизно провести олівцем умовну межу – ось, бачите, це кордон між Україною і Росією. По суті, ознаки і символи державного кордону тут – це пропускні пункти з державними прапорами. І користь від цих ПП хіба що в тому, щоб отримати в паспорті штамп і міграційну карту, якщо перетинаєш кордон офіційно. Загалом, у мирний час – тут рай для контрабандистів і прикордонників, катайся туди-сюди скільки завгодно, до того ж завжди можна домовитися, всі свої – і погранці, і контрабандисти, а «контрабасу» у всі часи на всіх вистачало.

Обидва прикордонні загони – і місцевий, стаціонарний, і наш, пересувний – базуються в Амвросіївці, майже в центрі міста. Містечко невелике, районний центр, населення – тисяч двадцять, багато хто працює в Росії, що й не дивно – до кордону рукою подати, гарному танку – півгодини ходу. «Іронія долі, – говорить Академік, – півроку тому я буквально за п'ятисот метрів від цієї застави, на сусідній вулиці, відкривав філію нашої аграрної академії. А тепер сиджу тут із автоматом у руках». Ми, як і раніше, ходимо в наряди і «секрети», але на ПП «Успенка» нікого вже немає. Та й самого пропускного пункту, чесно кажучи, вже три доби, як немає.

Спершу росіяни туди для остраху закинули мін тридцять-сорок, ніби натякаючи, щоб ми забиралися геть – спалили пару будок осторонь, і все, заспокоїлися. Стріляли метрів із чотирьохсот-п'ятисот, били одразу з-за російського пропускного пункту, навіть не ховаючись, бо знали, що у відповідь вогню не буде. Коли міни падають, то звук зазвичай такий: вуух-вуух, а тут стріляли під кутом мало не 90 градусів: ти чуєш постріл – пух! – і тут же – шшшшшшшшшш – коли міна вже падає.

До того, як почалися масовані обстріли, декілька днів підряд місцевий люд виходив до Росії. Черги на пропускному пункті стояли в декілька кілометрів, товпилися, квапилися, в останній день людей взагалі вивозили «уралами», немов перед землетрусом.

Інколи ми намагалися з тими, хто їде, розмовляти про любов до Батьківщини і священний борг кожного чоловіка. Академік молодикові говорить так ввічливо, ставлячи штамп у паспорт:

– У тебе ж удома війна. Ти ж чоловік, куди ти виїжджаєш? Ми от зі всієї України сюди приїхали...

– Тобі треба, ти і воюй! – відповідає той і плює собі під ноги. Добре, що не в морду Академіку.

Така от розмова про нерозділену любов та священний борг.

Ми їх усіх пропускали, росіяни їх приймали без проблем, а потім різко, в один день – ні фур, ні машин, ні людей. Щось знали. Всі щось знали. Лише ми нічого не знали.

Що таке наш пропускний пункт? Великий прямокутний ангар, звичайна залізна коробка з бетонною підлогою. Коли ввечері почався обстріл, ми відійшли далі, в окопи, які викопали напередодні вночі. Земля там, як глина: тверда, ламається, кришиться, все, що завгодно, тільки не копається – це в нас у чорноземах окопуватися легко, а там, що камінь лопаткою довбеш. Мінометні обстріли ми розділяємо на дві категорії: «дискотека» – це 82-міліметровими шмаляють, так, пустощі, і «рамштайн» – це вже 120 міліметрів, серйозна зброя. Мінометники у росіян стріляють, як снайпери – кладуть міни з другого пострілу прямо в башту бетееру, а в окоп, де ми сиділи, так прямо в рядок клали, як під ниточку. Врятувало те, що ми вирили собі, як кроти, в стінках окопу діагональні нори, там і переcheкали. Що кожен собі сам в цій норі думав у цю ніч – ніхто не ділився враженнями, та й не хотілося, якщо чесно.

Наступного ранку, як тільки стихло, проїхалися поглянути на «Успенку» – ангар весь у дірках, можна замість решета використовувати. Стояв пропускний пункт – і немає пропускнуго пункту, немає державного прапора, немає кордону – заходь, дорогий брате.

Удень, вочевидь, для різноманіття, відразу після обіду, почали обстрілювати з «васильків». Після четвертого залпу ми вирахували, що на перезарядку їм потрібно секунд тридцять, ніяк не менше, – якраз час, щоб пробігти триста метрів до покинутої ферми: там вагова, а під нею – бетонна яма. Там ми і сховалися. Як з'ясувалося, в нашому загоні всі чудово бігають, не те, що на тренувальних кросах. Настрій був відмінний, бойовий: сиділи, жартували, трохи випивали, а без ста грамів обстріл новачку важко пережити. А ми всі – новачки, всі сорок вісім чоловік – ніхто бойового досвіду не має. Ні Американець – це такий позивний у нього, любить у все американське вдягатися (ось потрапив би до сепаратистів у полон, його б по «Лайфньюс» показали Кореспондент: «Який ваш позивний?» Американець: «Американець». Кореспондент: «Як бачите, це не просто чутки про американських найманців!»); ні старшина, позивний Старшина, зрозуміло чому; ні Автобус, наш кращий водій; ні Академік, кандидат наук, тому й Академік; ніхто інший, хоча різні люди є тут – і за віком, і за досвідом, і за спеціальностями, але ніхто з нас до цього в живих людей не стріляв і по нам теж до цього дня навіть з пістолета Макарова не стріляли. Але це все з галузі психології більше, а так є у нас хлопці дуже непогано підготовлені. У того ж Академіка брат двоюрідний – гранатометник ручних протитанкових гранатометів, профільний фахівець, цілий рік на строковій службі по двічі на тиждень на денні й нічні стрільби в Перевальському, що в Криму, ходив. Але так цікаво все у нас влаштовано: тут, у загоні, він призначений командиром відділення, зате гранатометником у нього – ветеринар, який до цього числився фельдшером. От і зрозумій наше командування, його глибоку стратегічну задумку!

Мали ми і броню – два наших танки поруч стояло. Правда, вони з місця не могли зрушити – в одного коробку передач вибило, в другого – рульове заклинило. Збройники, коли зі Сніжного відходили, поспішали дуже, ну і залишили їх тут, нібито як колону прикривати, а потім забули, напевно. А ми не встигли ці танки підірвати, дуже швидко росіяни в Григорівку ввійшли. Чуємо лише по рації:

– Що? Колона валить? Все, з...я звідси! Швиденько! Ліки тільки заберіть!

Рації, до речі, геть непридатні – «Кордон», нічого не чути вже в радіусі одного кілометра. Раніше, казали, «Моторолами» користувалися, але потім тендери-швендери, Литвин Литвина криє здалека, ну, зрозуміло, що до чого, як завжди це у нас відбувається. Тепер «Моторола» – це не рація, а рудий карлик-маніяк по той бік війни.

Вранці нарешті дали і нам наказ – евакуюватися із зони обстрілу. Та у нас би і боєприпасів на три ворожі танки максимум вистачило, якщо б почалося...

Амвросіївський прикордонний загін складається переважно з місцевих контрактників. Їх трохи більше ста чоловік, небагато, якщо взяти до уваги протяжність ділянки. Серед них,

природно, є люди, які підтримують сепаратистів, не відкрито, звісно, але й особливо не приховують своїх поглядів. Наприклад, Топоров, з яким Серьога Кабан в їдальні не на жарт зачепився – до бійки справа дійшла, розмахалися руками, за грудки похапали один одного, кров хльоскає: «Сепар!» – «Фашист!» – «Кацап!» – «Бандерівець!» – словом, поговорили по душах, весь срібний столовий набір пропаганди один одному повикладали. Ледве розтягли їх по кутках. Тільки заспокоїлися, як ще один свій п'ятак мочає, Петренко, здається, прізвище:

– У мене сім'я в Донецьку! Треба якось миритися, якось домовлятися!

Про що домовлятися, брате? З ким? Тож швидко поставили обох на місце. Командир відправив їх кудись подальше від нас служити, ми їх і не бачили більше. В кожного ж зброя, жили в бліндажах, несли бойову, всяке може статися. І чим ближчав День Незалежності, чим активніше ставали обстріли, тим контрактників на заставі ставало все менше. Куди вони дівалися, незрозуміло: може, додому розповзалися потихеньку, може, ще куди, але все ж таки більшість, як і ми, продовжували нести службу в «секретах» і нарядах, залишившись вірними присязі.

Учора біля Лисичого відбувся серйозний бій, в якому поранило Сергія Кабана і Андрія Лепьоху, це наші перші втрати. Разом із Нацгвардією наш «секрет» знищив колону з двадцяти автомобілів, сепарів поклали не менше сорока – багато кавказців, але багато і росіян – тіла в наколках «Російська православна армія», хрести, лики Ісуса і таке інше, одним словом, «руський мір», що несе віру і добро на повен зріст. Зібрали трофеїв багато; ну і записники, звісно, карти, рації, телефони – все склали в рюкзак і передали командирю застави підполковнику Волинському, як годиться. У нас утрат немає, окрім поранених, у Нацгвардії хлопчину-гранатометника убили, шкода хлопця, він зі свого агееса половину колони спалив. З Амвросіївської районної лікарні всіх наших «трьохсотих» наступного дня евакуювали, окрім Серьоги Кабана – лікарі кажуть, що нетранспортабельний. Все ж таки наскрізна в живіт – не жарти, дуже велика втрата крові.

Стосунки з місцевим населенням склалися в нас своєрідні. Тут ніхто відкрито не виказує ворожості, навпаки, прагнуть посміхатися, як в американських фільмах, хіба що якось бабця йшла по вулиці й нишком кулак нашому патрулю показала. А так – суцільна люб'язність. Стоїш у черзі в магазині – підійдуть, пляшку горілочки обов'язково в кошик покладуть, пару десятків гривень зверху кинуть: мовляв, хлопці, давайте, розслабтеся, у вас же стрес. Політика у них така, щоб ми якомога більше бухали – і політика правильна, оскільки бухали, по правді, багато, і побачити на вулиці Амвросіївки п'яного українського військового – простіше простого. Ну, і яке ставлення буде до нас після цього?

Ти дві доби стовбичиш у наряді, повертаєшся на заставу о восьмій ранку, ноги відвалюються, хочеш спати, а твій змінник вже добряче вмазав. І куди йому в «секрет»? Умиваєшся, снідаєш – і знову в поле. Так і служили. Ти йому: «Не бухай!», а він через двадцять хвилин знову п'яний. Ну що його, додому відправити, у в'язницю посадити? Реакція командира – ні хріна нікого не чіпати. «Досить бухати!» – накаже командир і сам піде пити пиво.

А якщо дівки потрібні були, то постачали, з цим теж не виникало проблем, і якби ми наркотики замовили, то й це привезли б, не сумніваюся. Деякі з місцевих допомагали широко, наприклад, Ашот-фермер на заставу і картоплю підвозив, і овочі, і фрукти, але такий він один був, хто не боявся. А так якщо хто і допомагав, то намагався робити це приховано. Їде жінка на велосипеді, кине патрулю пакет із салом так, щоб ніхто не побачив – напевно, краще про ставлення місцевих до українських військових і не скажеш. Але все одно даремно старалися – всі продукти зі сторони викидалися, проносу і так вистачало, а медикаментів мало. Тут на Донбасі якість води така, що мимоволі оціниш ту воду, яку тобі вдома у водогін подають. Плюс умови життя і якість сухпайків: проколюєш ножом консерви сардини, а вона фонтанує піною, тому що на вулиці +40 за Цельсієм. Але сардини – це ще більш-менш їстівне. Взяти, наприклад, нашу тушонку, яка на дев'яносто відсотків складається з води, і лише на денці баночки

шматочок м'яса сиротливо плаває. Сардину, до речі, з сухпайка прибрали потім, дорого, бачте, їм обходиться. А банка води зі шматком жили і написом «Консерви з яловичини» – недорого?

Дивне все-таки у нас командування – ми тиждень передаємо інформацію про пересування російських військ, про незаконний перетин державного кордону численними колонами техніки, про можливе оточення – нуль реакції. Вранці 25-го повернулися наші наряди від кордону, кажуть, усе – збройників немає, Нацгвардії немає, залишилася, по ходу, тільки застава. Командир нашого пересувного загону майор Буряк, відставний мент, дав команду завантажити боєкомплект і вишукувати всю техніку вбік Кутейникового й Іловайська (туди наші колони відходили) – і виставити дозори по периметру Амвросіївки. Так, про всяк випадок. Ну і все, розслабон: до обіду відвідали Серьогу Кабана в лікарні, а потім хтось бухати почав, хтось поспати вклався, Академік затіяв прання. Автобус, як завжди, біля машин порпався. Близько 16.00 з боку Іловайська так загуло, ніби десять громів одночасно вдарило. Ну, думаємо, ось це наші воюють там! І тут команда:

– По машинах!

Зірвалися всі різко, як ніколи. Академік так узагалі в трусах вибіг – не встигла форма просохнути. Зробили перекличку – трьох не вистачає. Де вони? Начебто на периметрі, але точно ніхто не знає. Буряк наказав знайти їх по рації – якщо на периметрі, значить, мусять вийти на зв'язок. І тут, як на прогулянці, підходить до нас командир застави підполковник Волинський, вже в цивільному одязі, але з автоматом на плечах – ми так здивовано на нього дивимося – і видає таку промову:

– Товариші прикордонники! Ми повністю оточені. Для збереження життя особового складу наказую зброю закопати, військові квитки спалити і виходити невеликими групами, бажано разом із біженцями. Йти рекомендую до залізничного полотна, а там прориватися на південь, до Маріуполя. Таке ваше завдання! – сказав, сам сів в «уазик-патріот» і покотив у невідомому напрямку. А ми залишилися стояти на місці, як укопані, і лише ковтали пил з-під коліс. Офігівши, м'яко кажучи.

– Хлопці, нас просто здали тільки що, як тару! – це Автобус перший сказав.

А потім понеслася:

– Особисто я військовий квиток палити не буду!

– Я зброю не здам!

– Пішов він на хер зі своїм наказом! Він, сука, продав сепарам нас і змився в цивільному. А ми як підемо? У тебе паспорт є? А у мене от немає, лише військовий квиток. Навіть якщо є паспорт, зупинять тебе сепари: прописка не місцева! Де живеш? Що тут робиш? Покажи плече – ага, ось вони, синячки-то від автомату!

– Виходити треба, намагатися прорватися!

– Не можна йти, потрібно оборону на заставі тримати!

– Так і ляжемо тут усі ні за хрін собачий! Який сенс, якщо ми в кільці?

Що цікаво, жодної паніки не спостерігалось, і при всій різноманітності варіантів, парадоксальності аргументів і запальності суперечок жодна людина не запропонувала слідувати наказу командира застави підполковника Волинського. Така дивна в нас армія, іншої такої в світі точно немає – зібралася, як ртуть, за лічені тижні зі звичайних цивільних людей-добровольців, дурних наказів не слухає, воює, як уміє, добре або погано – це вже інше питання, але воює ж. І годує-одягає-взуває її теж не Міністерство оборони, а звичайні добрі люди, яких тепер називають волонтерами.

Зрештою домовилися залишити все зайве і прориватися на одній бесі, двох «уазах» і чотирьох «шишариках» зі всім боєкомплектом. Хай що буде, але не в полон же здаватися?

– Сидоренко, Ліхута і Соколов на зв'язок вийшли? – мова про тих трьох бійців, які загубилися на периметрі.

– Ні, товаришу майоре.

– Ну тоді тут питання таке: загине сорок п'ять чоловік або троє? Чекатимемо?

– А які ще є у нас варіанти?

– Немає у нас варіантів, – в очі один одному ніхто не дивиться, але добре, є чим зайнятися. – Треба їхати!

– Тоді по машинах: Академіку, сідай до Автобуса в кабінку, очолите колону. Загальний напрямок – Маріуполь.

– Товаришу майоре, що значить: «загальний напрямок»? У нас же навіть карти немає! Куди їхати?

– Ось карта, погляньте. На ній все одно нічого не розібрати, – розкрив командир на планшетці непримітний листок паперу, покреслений суцільними і пунктирними лініями. – Дороги так намальовані, що швидше до Москви по ній заїдеш, ніж до Маріуполя. Поїхали, Автобус вивезе, у нього досвід великий.

Автобус дійсно мужик бувалий; дядьку за п'ятдесят, не п'є, не палить, спортом займається, міцний не по роках. Все життя бублик крутив, служив ще в Радянській армії в автобаті на Кушці – найпівденніша точка СРСР, хто не знає – в учебці, де готували водіїв для Афгану, був інструктором. І якщо наряд везе Автобус, то в загоні всі знають: буде порядок – машина не зламається, в дорозі не загубимося, в ямі не застрягнемо. Порівняно з ним інші водії – аматори, хоч Автобус їх, звичайно, трохи підтягнув. Ось і відрядив його майор Буряк-редиска в голову колони разом із кандидатом економічних наук Академіком із розрахунку на сплав практики і теорії, майстерності і науки – дорогу вгадувати. І треба сказати, не помилився. Хоча, якщо чесно, тоді ми думали, все, кінець нам: два кільця, два кінці, а посередині – цвях. У труну. І найгірше: ані подзвонити, ані есемес відправити додому – третю добу мобільні телефони не працюють, зв'язок глушать щільно.

Академікові навіть у кабінці «шишарика» тісно. Він зростом за метр дев'яносто, високий жилавий хлопець, руки-ноги довжелезні, долоні – з лопату, йому б у волейбол грати або плаванням займатися. На Грушевського, кажуть, узимку був одним із кращих металників коктейлю Молотова. Дуже важко уявити його за написанням дисертації, проте ж – кандидат, діючий викладач вишу, хоча студенти його навряд чи люблять – дуже правильний і хабарів, напевно, не бере. Про що говорити, якщо він навіть на заставу подшиву для комірця узяв: мовляв, у статуті написано. Дисциплінований до нудоти, але такий же і витривалий, чортяка, може три доби в «секреті» сидіти і, головне, не бухає. Що за людина?! Хоча, якщо чесно, на таких, як Академік і Автобус, та Серьога Кабан, та ще десятка півтора-два бійців, вся служба й тримається, не в образі іншим сказано. Не тому що вони сміливіші або чимось кращі, просто більш підготовленими виявилися до позаштатних ситуацій і стійкіші до рутини.

– Ну що, – запитує Автобус в Академіка, коли той в кабінку втиснувся, – тобі карту командир дав?

– Лише подивитися, але і дивитися там немає на що.

Рушили: чотири «газ-66», два «уази», одна беха. Напрямок начебто зрозумілий – на Іловайськ – Кутейникове, але по якій дорозі конкретно їхати – велике питання.

– Мені Ашот розповідав усе достатньо детально, – говорить Автобус. – Я з ним ще вчора цю тему перетер. Я зрозумів, звичайно, але не все запам'ятав.

– Розберемося.

Тільки виїхали з Амвросіївки, як почали мінометами крити. Не те щоб дуже близько, але і не дуже далеко. Поїхали на Кутейникове, і по всій трасі, близько 30 км, де блокпости наші стояли і колони йшли – все випалено, то тут, то там трупи бійців лежать: то голова, то рука, то гора кишок. Швидше за все, розбили їх напередодні, розвалили всіх, хто йшов перед нами, але запах порохи ми чомусь не відчували. Там поля, і дороги практично не видно, після обстрілу все випалено, двадцять сантиметрів попелу, а вони все кладуть свої міни – то там вибухи, то

там, пристріляли всі дороги, ось і довбають. А ми п'ять хвилин їдемо – п'ять хвилин поливаємо водою бензонасоси.

– Дали шкарбани булки розвозити по сільпо – тримайте, хлопці, воюйте! Казав же їм: давайте нормальні машини! – лається Автобус, у нього через попіл і землю вичавний підшипник заклинило. Дуже нервує, відчуває свою відповідальність. – Військовий «камаз» витримує 15 хвилин після дірки в колесі, компресор повітря докачує, борти броньовані, стрілецькою зброєю не дістанеш, а чимось важким ще влучити потрібно. А що ми? У мене в кузові, окрім нас двох, ще дванадцять чоловік і повний боєкомплект! Зловимо хоч із пістолета кулю в ящик – і все, розлетимося, як хлопавки!

Дорога така, що на задушевні розмови не налаштує, потрібно вперед дивитися і по сторонах поглядати – куди їхати, де ворог. Але говорять.

– А знаєш, я до війни практично комуністом був, – Автобус веде вантажівку впевнено, відчувається рука майстра. – За Росію страшенно переживав, та й брат у мене там живе, у Владіку. Я Путина ідеальним керівником вважав, а тепер я його, як би це... ненавиджу, напевно. Ти на Майдані, Академік, стояв?

– І на Майдані, і на Груші.

– А я на Майдан зі сторони дивився. Не вірив я в ці розмови про здачу України. Але коли Крим віджали, стало зрозуміло, куди воно хилиться. Місця собі не знаходив...

– А тепер?

– А тепер знайшов – ось моє місце, за цим бубликом.

Стали на перехресті – не дуже зрозуміло, куди далі рухатися: і туди правильно, і сюди начебто правильно. Стали дзвонити Ашоту – немає зв'язку. Години дві вже пройшло, як виїхали. Якщо не більше, час так дивно плине: то конякою скаче, то тягнеться, як жуйка. Нарешті, незрозуміло якою дорогою, але Автобус вивіз нас до Кутейникового, пам'ятник йому поставити. Зупинив свій «шишарик», зістрибнув на землю і сказав, що далі першим не поїде:

– У командирів карти є, хай вони і ведуть колону.

З усіх машин до головної підтягнулися сержанти і офіцери – вирішувати, що робити далі, куди їхати.

Академік же висунув у вікно свою біляву голову і якимсь дивним голосом сказав:

– Хлопці, ми Серьогу Кабана в лікарні забули.

У майора Буряка, здається, у цей момент навіть вуса дибки встали.

– Як забули?! – хоча сам чудово розуміє, як саме – просто в метушні у всіх із голів повилітало, що товариш наш у лікарні залишився. Тяжкопоранений, до того ж, товариш.

– Проклацали ми Серьогу, мужики...

– Твою мать!

– Ей, а де беха наша поділася? Ніхто не бачив?

– Та вона начебто праворуч за посадкою завершила біля розбитої колони, а ми ліворуч пішли. Рация, б..., не відповідає, шипить тільки!

– Ну як так можна воювати?!

Ну, якось воюємо. Тільки дійсно незрозуміло, з ким саме: вони нас бачать, над головами безпілотники дзижчать, не замовкаючи, а ми перед собою лише випалені поля бачимо і чорний пил. І людські останки. Коли вітер дме в наш бік, попіл залітає у відкриті вікна автомобілів, осідає на обличчі, руках, одязі. Відводимо очі від страшних картин: з чорних огарків стирчать білі, як цукор, людські кістки; об'їжджаємо згорілі машини, бетеери, бехи, все розвернуте, розбите, обпечене. Метал, який повинен захищати, став крематорієм.

Колону тепер веде майор Буряк. Він мав рацію щодо своєї карти і власних здібностей – то туди заїхали, то туди – вже пізній вечір, а ми все крутимося на одному місці.

Нарешті наважилися в село заїхати, Осикове, у мешканців дорогу запитати. Зустріли діда:

– Тут ваші хлопці є, українські, – каже. – В погребях ховаються. – І дорогу, як на Тельманове правильно проїхати, показав. Сподіваємося, що правильно. Але треба ж, як завернув: «Ваші хлопці, українські», – ніби сам він із Кабо-Верде.

Зібрали ми по погребях чоловік двадцять збройників. Тіні, а не люди: 51-ша бригада, 93-ша. Автобус до Академіка в кабіну хлопчину підсадив років двадцяти, хотів розпитати, що та як, але той лише та сказав, що його Льохою звати, і їх шестеро зі штурмової роти зі ста вісімдесяти живими залишилося. Їхав хлопчина і великими сірими очима дивився вперед. На вибухи не реагував, на стрілянину не реагував, лише на тишу (можливо, і була правда в словах старого прикордонника Карацупи, хто його знає) – тремтів весь, беззахисний, як немовля. Бог знає, що йому довелося пережити.

І тут раптом із путівця ліворуч виїжджає наша беха, що загубилася, – жива-здорова, навіть український прапор на вітрі майорить. Виявилось, коли вони помилково завернули не в той бік, то хотіли зрізати кут через поле, але тільки розвернулися через посадку – стоять на перехресті два російських бетеери. Москалик висунувся з люка і запитує:

– Ей, зьома! А чо ти з українським прапором мотаєшся?

– Так ми ж по українській території їздимо! Був наказ замаскуватися, – не розгубилися наші.

– А нам нічого не сказали. От б...! У вас зайвого немає? – дивно, але в бесі ще один прапорець знайшовся, здається, туди склали всі прапори з застави. Підїхали ближче, не зупиняючись, кинули на броню росіянам український прапор і на всій швидкості понеслися світ за очі. Так і проскочили. Пощастило. А десь біля Кутейникового на перехресті залишився стояти російський бетеер, на якому майорить український стяг.

Якось одразу разом із сутінками нас накрила дика втома, у посадках почали ввижатися ворожі танки; такі дивні напівгалюцинації. Не можна сказати, що ми відчували страх або ненависть, горіли бажанням вступити в бій або припинити це все негайно, втекти, сховатися вдома – швидше, переважали фонові тривога і рефлекс самозахисту, а страх – хіба що від невизначеності: як далеко зайшли росіяни? Що відбувається? Це вже справжня війна почалася чи поки що ні? Що буде далі? Чи взяли вони Маріуполь?

– Дивися, Автобус, беги стоять! – тихо кричить Академік, показуючи вперед, на перехрестя, прикриті деревами. – Зброю до бою! – передає сигнал по рації. – Гальмуї!

– Пізно зупинятися, їдемо!

Проїжджаємо, а це всього лише гілки і тіні, а здалеку здається, що беха стоїть. Сміялися. І лише Льоха не сміявся, тільки краєчки губ тремтіли. А потім і нам стало не до сміху. Бачимо виразно – стоять російські танки, п'ять або шість штук Т-72, ті самі, модифіковані, бурчать, і мінометна батарея, буквально за триста метрів уздовж дороги. Окопалися, зброя наготові, для повного щастя не вистачає лише команди «вогнь!» – але солдати чомусь махають нам радісно руками, чи то вітають, чи то прощаються. Чому вони не стріляли? Чому не знищили нас? Для всіх це досі секрет. Швидше за все, не могли подумати, що з їх глибокого тилу може прийти така колона – чотири вантажівки з людьми, беха, два «уази» – звідки тут українські військові, якщо всі вони давно мусять лежати, розмазані і спалені на полях і дорогах? Автобус візьми, та й посигналь їм ще.

– Ей, Академіку, постав, де узяв! – це Автобус просить Академіка не чіпати автомат. – Нас же зараз за хвилину на вінегрет покришать.

– Руки сверблять.

– Так почухай свої руки, а автомат постав!

До Маріуполя прибули вранці. Ніхто на нас тут не чекав:

– Звідки ви взялися? – дивуються в штабі. – То хіба вашу заставу не знищили?

Тут зв'язок працював – всі швиденько подзвонили додому, правда, ніхто в подробиці не вдавався, та і складно про таке розповідати мирним людям. Це якщо б по всій країні війна вирувала, тоді нас хтось би міг зрозуміти, а так навіть і не розкажеш, що саме сталося. Хтось додзвонився в Амвросіївку, новини нас вразили:

– Сепари розстріляли Ашота. Прямо у центрі, привселюдно, за допомогу окупантам, тобто нам, прикордонникам. А казарми наші гранатами закидали – озвіріли зовсім сепари, думали, що не встигнемо ми піти, хотіли за ту колону помститися, що двадцять третього ми разом із Нацгвардією розхерячили. Троє наших, що там залишилися, в полон потрапили. Хана їм тепер.

– А що Кабан?

– Кажуть, зник кудись із лікарні, наче крізь землю провалився. Сепари на нього полювання відкрили, з ніг збилися, але знайти не можуть.

Розташували нас, поставили на харч і тиждень не чіпали. Автобус Льоха зі штурмової роти 93-ї аеромобільної бригади міцно під свою опіку взяв, так той його інакше, ніж «дядько Сергій», і досі не називає. Якось сиділи ми ввечері, пили чай із коньяком, дивилися новини по кретиноскопу, якраз про «Іловайський котел» розповідали. Тут Льоха і заговорив. Не знаю, вірити чи ні його словам до кінця, у страху, як кажуть, очі великі, але, схоже, що розповідав хлопець правду. Говорив він уривчасто, не завжди зрозуміло, але, в цілому, з тим, що ми чули про «Іловайський котел» раніше, сходиться:

«20 серпня нас, першу штурмову роту в складі 180 бійців відрядили на підмогу 51-ї бригаді, в район Кутейникового – Осикового. Неподалік, здається, Дзеркального, на старій фермі, в бетонному ангарі був облаштований склад РАО. Нас розмістили трохи ближче до кордону, ми щільно засіли в «зеленці», нам сказали: «Чекайте наказу». Цього дня було відносно тихо, обстріл вівся, але нерегулярний і вкрай неточний, ми навіть не пригиналися. Міни лягали далеко, і ми жартували: мовляв, сепари зовсім стріляти не вміють, з ким там воювати?»

24 серпня, на День Незалежності, о 5.30 ранку почався дуже потужний і купчастий мінометний обстріл. «Гради» били з території РФ, ми зазнали перших втрат. Щільність вогню була дуже високою, і в результаті прямого влучення почав вибухати склад РАО. Наші ж снаряди і міни стріляли в нас самих протягом години, не менше, і від цих вибухів у радіусі 400–500 метрів загинуло багато людей. Особисто я бачив, як загинули два наших медики, які побігли на допомогу пораненим. Всі, хто встиг, сховалися в окопи і вижили, а тих, хто біг, порвало осколками. Поранених ми забрати не змогли, так там і залишили. Товариш мій, Сашко Чернов, також загинув.

Коли РАО перестало вибухати, припинився і обстріл. Хто залишився живий, пішов збирали шматки хлопців, замполіт складав їх у купки і намагався упізнавати. Ми з самого початку просили дозволити стріляти у відповідь, але такої команди зі штабу так і не надійшло, а потім вже стало пізно – всі наші вогневі системи знищили.

Удень 25-го, через пару годин після закінчення чергового обстрілу, почалася зачистка: дві колони росіян зайшли з двох боків, узявши нас у кільце: близько 120 одиниць техніки, у тому числі броня, десь до 20 «камазів» з особовим складом (десь по 40 чоловік у кожній машині зазвичай), не менше. Йшли танки і беємде, за ними – піхота. Змітали все на своєму шляху, нікого не жаліли. Бачив сам, як Т-72 крутився на бліндажі з нашими пораненими, поранених у полі дострілювали двома пострілами – в груди і в голову – я сидів у посадці біля ставка і все це бачив на власні очі, хоча мозок відмовлявся вірити в те, що відбувається.

Багато наших бійців намагалися виїхати на техніці, що залишилася, втекти, не прийнявши бою. Командирів наших я не бачив і не чув, де вони. Бійці з 51-ї проклинали чи то Пивоварова, чи то Пивоваренка, не пам'ятаю, він у них числився виконувачем обов'язки командира, кричали, що той зрадник. Загалом, залишився з нами лише старшина – не знаю ні імені, ні прізвища, не бачив його ні в полоні, ні після полону – він організував оборону, лише шістьна-

дцять бійців погодилися з ним залишитися тримати коридор для відступаючих. Відстрілювалися з пезеерка, були беемпе, танк. Нас оточили: хтось загинув, а хто встиг, ті здалися в полон. Російські солдати поводитися нахабно, кричали: «Ми – миротворці, ми прийшли сюди навести лад!» – і хотіли розстріляти нас одразу ж, прямо там, в окопах, але російський майор не дав. Вивели на дорогу, там кавказці, тварюки: знущалися, били, зв'язували руки і клали на асфальт обличчям униз, заводили беемде і під'їжджали, хотіли розчавити живцем. Урятував той самий російський майор: «Смертей полонених тут не буде!» Потім тримали в окопах – шістнадцять чоловік нас було: п'ятнадцять – з 51-ї бригади, і я один – з 93-ї – в полі за Осиковим, не годували і не поїли, вночі дико холодно, спали, обнявшись, багато поранених. Наступного ранку, нічого не сказавши, росіяни пішли. Ми, як могли, дісталися до Осикового, нас нагодували місцеві й заховали по погребях. Там ви нас і підібрали...»

Ми сиділи ні живі ні мертві. Звичайно, ми розуміли, пам'ятаючи розбиті колони на дорозі й кількість трупів, з якого пекла нам вдалося вискочити, але розповідь людини, яка це пережила особисто, нас потрясла. Автобус після цього від Льохи ні на крок не відходив, боявся, що той вчинить із собою що-небудь погане. Психологічний стан у хлопця і справді був не дуже добрий, але нічого, нині воює десь під Щастям.

Проходождувалися ми недовго. У штабі, як завжди, народили геніальну ідею – залучити пересувний прикордонний загін до патрулювання міста. Але ми ж все-таки прикордонники, а не менти, у нас інші завдання. Зібрали делегацію – майор Буряк, двійко офіцерів, старший сержант Автобус, сержант Академік – і пішли до генерала: мовляв, так і так, відправляйте на ротацию, хочемо трохи побути вдома і служити далі за кваліфікацією.

– Не час для відпочинку! Маріуполь у небезпеці! Ось ваш командир, підполковник Волинський, на ротацию не проситься, хоча вивів колону з оточення цілою і неушкодженою.

– Яку колону? – бійці так і присіли.

– Як яку? Вашу колону! Вивів, прибув, доповів, як водиться. Штаб його до нагороди представив – ордена Богдана Хмельницького третьої ступені, хочемо у військовому званні підвищити...

– Добре, що не Героя України дали, – пожартував Автобус.

– У сенсі? – не зрозумів генерал.

– А рюкзак із документами і мобільними телефонами з розбитої сепарської колони вам Волинський передавав?

– Якої колони? – тут настала черга генерала присідати.

Довго довелося йому розтлумачувати, що до чого, але в результаті наступного дня наш прикордонний загін відправився на місце постійної дислокації, а підполковник Волинський служить досі, правда, в тому ж самому званні. Трьох наших товаришів випустили з полону через чотири місяці, обміняли під ялиночку.

Так ми дивом і майже без утрат проскочили «Іловайський котел». А Серьога Кабан потрапив до моргу.

Життя та смерть Сергія Кабана

Чому Кабан? Тут відповідь очевидна, він за фізичними параметрами – найбільший у загоні боєць. Але в кожному позивному, в кожній новій назві людини, яка змінює спосіб життя і приймає війну, а разом із новим способом життя і війною – змінює і ставлення до життя і смерті, є не лише звучання, зовнішня сторона, спостереження товаришів або дитячі мрії – Серьога Кабан виявився людиною до неможливості впертою. І коли їх, харківських добровольців, які написали заяву до батальйону територіальної оборони, в травні, як останніх, турнули з Кіровограда, пославшись на формальності, по прибуттю додому він написав довгу петицію на сайт державної прикордонної служби: мовляв, Батьківщина що, не потребує прикордонників, які мають досвід служби?

З'ясувалося, що якраз тепер і потребує, але Харківський прикордонний загін вже повністю сформований.

– А який ще несформований? – запитав, ледь стримуючись, щоб не зарядити в нахабну пику, у військкоматі.

– Зараз формується новий пересувний загін для несення служби в зоні антитерористичної операції. Поїдете на навчання?

– Хоч так уб'ють, хоч так, – жартував Сірий в окопах під обстрілами мінометів за контрольно-пропускним пунктом «Успенка», згадуючи слова дружини: «Повернешся, я тебе вб'ю!»

Про намір піти добровольцем він повідомив кохану в момент, коли останнє з необхідного – ніж і ложка – пакувалося в наплічник. Він сидів навпочіпки перед диваном, розклавши речі з шафи і шухляд, і дивувався, скільки за тридцять чотири роки життя накопичилося усілякого непотрібного барахла. На стіні цокав великий годинник із гирьками. Ходики Кабан любив. Йому подобалося врівноважувати їхній хід, витирати пил із ланок довгого звисаючого мідного ланцюжка, розглядати малюнок – гірський пейзаж із рогатими оленями – на циферблаті. Зозуля, щоправда, давно зламалася, та Кабан вирішив, що так навіть краще.

– Ти куди це зібрався? – запитала дружина, заглядаючи до кімнати. З ранку вона ходила у своїх справах і повернулася не в кращому настрої. – Обідати будеш?

– До армії, – не відриваючи погляду від годинника, відповів Кабан.

– До якої армії?

– Української, якої ж іще.

– Коли?

– Автобус через годину.

– А чого ти про повістку нічого не сказав? З дочкою хоча б попрощався!

– Так я попрощався вже. Зранку. Не було ніякої повістки.

– Що, сам напросився?

– Сам, – Кабан розумів, що неправий, але не хотів турбувати дружину завчасно, заводити зайві розмови: та що, та як, та куди? Почне відмовляти, телефонувати матері. Натомість зараз все ясно і конкретно, і розмова коротка.

– Я зрозуміла. Повернешся, Сірий, – я тебе вб'ю! Сідай обідати, на автобус запізнився.

Термінову службу Кабан проходив півтора десятки років тому, однак бойові навички не втратив – у деяких прикордонних частинах, на відміну від багатьох інших в українській армії, традиції ще шанували, і служити вчили по-справжньому. Зустріли в загоні нормально, одягли, озброїли – і відправили на полігон, де бійцям задали такого жару, що Кабан розірвав камуфляж до непридатності і до крові збив руки. Та на службу ніхто не нарікав, ніхто не скиглив і не пішов звідти. Тут обстрілювалися дорослі чоловіки, всі – добровольці, які чудово розу-

міли, що одна година важких тренувань на хвилину подовжує життя в бою. Отже, готувалися серйозно, а коли отримали завдання відправлятися в зону АТО в Донецьку область на пункт пропуску «Успенка», зрозуміли, що все тут повторювалося і вивчалось не дарма. Кабан тяготи служби переносив спокійно. Як і більшість кремезних людей, він мав добросердий характер, але коли його щось чіпляло, ставав упертюхом і стояв до кінця, а якщо брався за щось, то тягнув, скільки міг.

В учебці Кабан освоїв нову спеціальність. Кулеметник – робота в будь-якій армії привілейована. Завжди – особливе завдання, особлива відповідальність, у будь-якому бою кулеметник стріляє і вбиває – за визначенням – більше інших бійців. За кулеметниками полюють, по кулеметних гніздах цілеспрямовано ведуть вогонь із мінометів, гранатометів і танків. Отже, кулеметники у всі часи і на всіх війнах – бажана мішень. Кулеметників і снайперів, які потрапили в полон, сепаратисти, як правило, не щадять. Катують, знущаються, можуть розстріляти, а якщо ж і обмінюють, то в останню чергу. Іншими словами, в бою і полоні у них шанси вижити – мінімальні. Та якщо снайперами стають за бажанням чи здібностями, то кулеметниками часто – через комплекцію. Кулемет значно важчий за автомат або снайперську рушницю, тягати його на собі може тільки фізично міцна людина. Ось і виходило, як у дитинстві в дворі – найменшого під час гри у футбол ставили на ворота, а в армії – найбільшому дають до рук кулемет. Сірий і справді мав від природи неабияку фізичну силу, стріляв на полігоні влучно, купчасто, зате бігати не любив. Тому, коли запропонували стати кулеметником, не відмовився: лежиш, стріляєш, а носити – не проблема. Про полон, природно, він думки не допускав. Ну, який може бути полон? На заставі – півтораєста озброєних, добре підготовлених бійців. Правда, далеко не всі з них будуть вірні присязі. Станься що, той самий Топоров-сепаратист, з яким Кабан зчепився в ідальні, або Петренко з Донецька здадуть, але більшість прикордонників – справжні патріоти, які прийшли сюди виконати свій обов'язок і повернутися додому з перемогою.

До 23 серпня все йшло до того, що лягти смертю хоробрих Сірому доведеться одразу після дембеля на порозі рідного дому від сковорідки або качалки дружини, бо пара мінометних обстрілів, під які він потрапляв, – ще не привід гинути на війні. Багатьом із пересувного прикордонного загону мін і снарядів з того боку – від сепарів – дісталось куди більше, але бійці щасливо уникали навіть поранень. З пропускного пункту «Успенка» через безперервний мінометний обстріл довелося відійти до Амвросіївки, але, окрім втрати контролю над ПП і зміни дислокації, в роботі загону нічого не змінилося: «секрети», наряди, патрулі.

Сьогодні на висотку над Григорівкою наряд – десять чоловік. Висотка, як то кажуть, панівна, звідси російська територія – як на долоні; чудово видно, як заходять на позиції, швидко розгортаючи бойові розрахунки, російські «гради», і довбуть по Савур-Могилі. Це видовище, особливо вночі, крутіше, ніж дивитися останній епізод «Зоряних війн» в кінотеатрі 5Д – смертоносні феєрверки пролітають майже над головами. Наряду видно всі ключові перехрестя доріг, але зараз скрізь тихо – місцеві або виїхали до Росії, або зачайлися по хатах, збройники і Нацгвардія відійшли убік Кутейникового й Іловайська, залишивши лише один добре укріплений блокпост на перехресті біля Лисичого.

Сірому того дня дістався наряд на висотці неподалік. Йшли всімох на службу з тривогою на серці – довкола відбувалися незрозумілі речі: збройники і Нацгвардія відступають від Савур-Могили і кордону. Кордон з Росії щодня перетинають колони з машинами, напаковані озброєними людьми і зникають у лісосмугах і населених пунктах. Вчора бачили, як у Григорівку зайшло п'ять чужих танків. Що буде далі – незрозуміло, мобільного зв'язку немає, оперативної інформації немає. Прикордонники остерігалися оточення, безглуздої загибелі. Розмови в загоні ходили різні, але командири мовчали і чекали розпоряджень зі штабу, проте штаб на донесення не реагував.

– Агов, – сказав Діма Анишкін, – ви подивіться, там колона! – і протер тканиною бінокль, нібито це могло допомогти змінити картинку на дорозі. Колону вже можна було добре розг-

ледіти і без оптики. Кабан устиг нарахувати з десятків одиниць техніки, коли надійшла команда відійти в посадку і колону пропустити. Попереду йшов бетеер із українським прапором і двома білими смугами – маркуванням української армії, але такого бетеера Кабан не пам'ятав (вся тутешня техніка Нацгвардії й десантури вже давно засвітилася на заставі), так що бетеер був однозначно не місцевий. А якщо він не місцевий, тоді чий він? З тієї території від кордону всі українські підрозділи вийшли ще позавчора. Заблукали? За бетеером йшла бежа, потім важкі «урали» і «камази», навантажені, вочевидь, боєкомплект, заправники, жовті автобуси з людьми, пара легкових автівок.

– Синусе, прийом. Карацупа на зв'язку.

– Прийом.

– З боку Калинового від кордону в наш бік рухається колона, одиниць сорок: один бетеер, одна бежа, вантажівки з боєкомплект, автобуси з людьми. На бетеері – український прапор. Спостерігаємо, нам наказано пропустити. Зустрічайте. Це ваші?

– Косинусе, прийом. Це Синус, – сьогодні рація звучить гарно, пощастило. Синус і Косинус – це позивні двох командирів підрозділів Нацгвардії. Вони обоє закінчували київський політех – от і бавляться, щоб геометрію не забути. – Візьми до уваги.

– Ні, це не наші.

– Може, збройники?

– Командире, запитай заставу, що нам робити?

– Застава наказує себе не виказувати і продовжувати спостереження.

– Синусе, Косинусе, не вимикайте рацію. Тримайте нас у курсі, – колона зникає за рогом.

До блокпоста Нацгвардії – близько п'яти кілометрів, та якщо навпростець полем, то ближче. – Не вимикайте рацію!

Усім лядно. Хочеться, щоб це йшли свої, просто заблукали, але Кабану інстинкт підказує, що це не так. Якась неправильна ця колона, щось у цьому бетеері з українським прапором є чуже.

Рація оживає:

– Карацупа, прийом! Синус на зв'язку, – рація шипить та плюється. – Колона виїхала з півдня на центральну дорогу, зупинилася. Двоє вийшло з автобуса біля шлагбаума, за формою не можу визначити приналежність, знаків розрізнення немає. Є, є, є! Вони зривають український прапор зі шлагбаума, ламають стовпчик!

Умикається Косинус:

– Та в їхніх автобусах «денеєрівські» прапорці. Вогонь, хлопці!

І як пішла вода в хату!

– Прикордонники, хто поруч, допомагайте, – це Синус. – Закрийте їм «зеленку» ззаду!

Поле перебігти – не життя прожити, особливо Кабану з його комплекцією і кулеметом. Полем, полем, бігом-бігом-бігом, від блокпоста чутно, як валить автоматичний гранатомет, вибухають бензобаки, стрекочуть автомати і бахають гранати. Треба швидше, швидше, але тяжко, відстав трохи, задихнувся, але тут пощастило – підскочив бетеер з підмогою, підібрали.

Підоспіли в самий розпал – бетеер і бежа сепаратистів, не зробивши жодного пострілу, рвонули в бік, за ними дві чи три вантажівки і декілька машин із хвоста колони пішли на Лисиче. Пара вантажівок вже горіло, підбиті автобуси похилилися набік, поруч лежали мертві; живі, зайнявши оборону, запекло відстрілювалися. Як і просив Синус, прикордонники підперли сепаратистів із тилу, тут якраз РКК Кабана став у великій пригоді. Прикордонник заліз у «зеленці» і щільним вогнем зустрічав усіх, хто намагався уникнути вогню агеес та кулемета нацгвардійців і сховатися серед дерев. Кабан уперше в житті стріляв не в мішені, а в живих людей, але дивно, він не відчував жодних докорів сумління, в першу хвилину навіть не виникало відчуття вбивства, просто натиснув акуратно на гашетку, і кулемет відгукнувся слухняною чергою. Коли темно-зелені фігури, які швидко бігли полем, почали падати – хто чудернацьки

розкинувши руки, хто втискаючись у землю в надії сховатися від шквального перехресного вогню, Кабан раптово відчув гіркий присмак у роті. Він змінив кут обстрілу, перезарядився і знову почав ретельно обробляти свою ділянку: метр за метром, як і вчили на стрільбах.

Позиції в нацгвардійців та прикордонників мали відчутну перевагу, але швидкої перемоги не вийшло – занадто багато людей і техніки їхало в колоні. Отямившись від раптового нападу, сепари спробували контратакувати; над головами раптово задзижчав безпілотник, і в цю хвилину квадрат, де розгорнувся бій, почали поливати з мінометів.

– Вони ж своїх можуть замочити, – здивувався Кабан. – Чому вони стріляють?

– Тому що такі дрібниці росіян не бентежать. На цій війні у них немає своїх, тут всі для них – чужі, – сказав справжній українець Діма Анишкін.

– Карацупа, прийом! Синус на зв'язку! У вас там беха є? Допоможіть витягти поранених, нашу беху підбили! Ми до них без броні дістатися не можемо, сепари не дають! Пропадають хлопці!

– Кабана, ти куди? Ти ж кулеметник! – та Кабан слідом за Дімою вже заскочив на броню, за якою вже з обох боків прилаштувалося по чотири бійці.

– Агов, броня, баштою крути! – бетеер енергійно обстрілював «зеленку», і всі, хто переміщався на ньому і поруч із ним, також вели інтенсивний вогонь, перезаряджаючись по черзі.

– Прикрий, Дімоні, я перезаряджу, ми вже поруч! Все, готовий, давай! Фігач, щоб і голів, падли, підняти не змогли! – але вогонь у відповідь, однак, не припинявся, і по броні періодично цокотіли кулі.

Гуркіт бою неможливо передати достеменно. Потік звуків, що хаотично видає стрілецька зброя, робота автоматичних гранатометів і підствольників, вибухи гранат, рик двигунів танків та іншої техніки, крики людей – живих і поранених, стогін помираючих – із цієї какофонії кожен боець обирає для себе тільки найважливіші, найголовніші, ті що мають значення тільки для нього, звуки. Звуки, які можуть урятувати або забрати його життя. Це може бути тільки один звук, що має вирішальне значення саме в цю мить, тільки один, найголовніший.

– Дімоні, здається, в мене влучили! – Кабан почув необхідний для нього звук надто пізно через брак досвіду, замість звичного «цок-цок-цок» – «хлоп-хлоп-хлоп» по бронежилету.

Він засунув руку під «броник», помацав живіт – тільки піт, крові немає, захист витримав. Тією ж рукою смикнув магазин на перезарядку – розбитий і прострелений:

– Сука! – адреналін зашкалював. Прокричав у башту: – Ану, гупни туди!

– Не можу, братан, башту заклинило! – як завжди, у найпотрібніший момент.

– Та хоч чимось насип на них! – у цей момент з бетеера щодуху затарабанив кулемет.

Кабан, щоб прикрити спину, щільно притиснувся до відкритої кришки люка. Можливо, саме це і врятувало його від смерті в той момент. Цок-цок-цок-цок-цок – щільна черга. «Чому ззаду, звідки сепари взялися звідтіль? – майнула думка. – Чому сепари і спереду, і позаду?» Розвернувся подивитися – і тут же отримав чергу з автомата, яка влучила в бронежилет, поміж лопаток. Огледівся, намагаючись побачити, вгадати, звідки стріляють, відповісти, і в мить отримав тупий удар у лівий бік, в незахищене місце.

– Дімоні, в мене влучили!

Анишкін схопив Кабана за руку і різким, вправним рухом скинув його з броні. Удару від падіння Кабан не відчув. Приземлився, зробив два поштовхи ногами – подалі від бехи, під кущ за пагорб, і тільки там засунув руку під бронежилет і вліз у липку кров. Подивився на червону долоню – болю не відчував, відчував лише бій – полетіли гранати, застрочив кулемет нацгвардійців, тільки вже чомусь по самих нацгвардійцях. Очевидно, сепари знищили кулеметника і гранатометника, закидавши гранатами, а зараз з їх же позицій атакували українців. Кабан гостро відчував свою потребу в дії. Він не думав ні про рану, ні про смерть. Він мав тільки два виразних бажання: покурити і взяти до рук кулемет. А краще і те й інше одночасно, але він не міг навіть поворухнутися, щоб дістати індивідуальний пакет – ліва сторона тіла зааніміла.

Знову почув вибухи гранат, після чого кулемет заглох. Одразу до нього підскочили Анишкін і ще хтось:

– Куди тебе?

– А я знаю? Десять тут, – Кабан тицьнув підборіддям у лівий бік.

Розстігнули «броник», розірвали майку:

– Жити будеш! Здається, навиліт пройшла, – наклали бинти. – Тримай міцно, крові багато втрачаєш! У плече двічі вкололи знеболювальне. – Тільки не засинай, Кабане!

Кабан почувався дивно. Лежав, лівою рукою притримував бинти, правою – сигарету, дивився в небо і слухав бій. Прислухаючись до звуків, розгадував, чи свої беруть гору, чи не вистачило в сепарів часу для організації оборони і відступу, і чи насправді нацигвардійцям і прикордонникам дуже пощастило, що ворожі бетеер і бежа з українським прапором звалили на самому початку. Якби вони втяглися в бій, хто знає, чим би справа закінчилася. «Ні, звичайно, ми б перемогли, але своїх тут залишили б також немало», – розмірковував, міцно зтягуючись, Кабан. Небо виглядало по-вранішньому свіжим, з помаранчевими, гарними і швидкими хмарками. За формою хмаринки нагадували оленів з пейзажу на циферблаті настінного домашнього годинника. Кабан просто лежав і курив, не відчуваючи болю, і в цьому був якийсь свій особливий кайф. Він ловив кожен подих вітру, а кожна синя травинка того ранку рельєфно виکارбувалася в його пам'яті. Сірий ще підмітив, що на деревах багато іржавого, під колір землі та крові, листя. Кров швидко витікала з його великого тіла, але крові він мав багато. Так що за кров Кабан не переймався, більше турбувала нездатність поворухнутися. «Може нерв який перебило? А якщо в хребет зайшло?»

Поруч загуркотів бетеер, із люка висунувся командир екіпажу:

– «Трьохсоті» є? – побачив Кабана, здивувався. – Сірий, йопересете? Як же так? От суки! Сірий, ми їх там усіх замочили! Агов, давайте його сюди!

Хтось підскочив, потягнув прикордонника вгору, закректів і заматюкався:

– Б... ну, важелезний же, кабан!

Кабана насилу підняли і запхали всередину бетеера, де вже лежав один прикордонник. Йому посікло плече осколками, коли він витягав з-під обстрілу поранених нацигвардійців.

– Давайте, женіть до Амвросіївки. Ми зараз на заставу передамо, щоб лікарів викликали, – кричав на повну силу Дімон. – Знаєш, де лікарня?

«А що їх викликати? – подумав Кабан. – Зараз ранок, всі на роботі».

Отямився він в операційній. На нього поверх маски здивовано дивився високий худорлявий лікар.

– Ти не кашляти не можеш? – приємним голосом запитав лікар. – Я вже третій раз тобі рану висушую, а ти кашляти починаєш, і кров, як з поросяти, хлюпає. Там у тебе дірка велика, я мушу на нутрощі подивитися, чи не зачепило. Можеш не кашляти?

– Я спробую, – не своїм голосом прохрипів Кабан. – Курити дуже хочеться.

– В операційній курити заборонено, сам розумієш.

Лікар з медсестрою знову розпочали маніпуляції, а Кабан завмер і затамував подих, але вже через хвилину не зміг утримати спазм, розкашлявся, а з рани фонтаном бризнула кров.

– Ні, дорогенький, так не піде. По-перше, тебе сюди не одного привезли – усіх лікувати треба, а по-друге, якщо будеш кашляти, рану ми тобі не зашиємо. Можеш не кашляти? Не кашляй, я тобі кажу! – лікар не нервував, просто говорив наполегливо і лагідно. Голос його звучав приємно, і Кабану дуже хотілося не кашляти, але він не міг утриматися – кашель стиснув груди, розідрав гортань і вийшов сиплим звуком через горло і чавканням крові в боці.

– Кури! – чийсь руки встромили до рота сигарету – дотик пальців до губів був однозначно жіночим – і підкурили. Кабан зтягнувся, в голові на мить запаморочилося, і біль, який тягнув увесь лівий бік, притих. Він відкрив очі і з подивом зрозумів, що досі лежить в операційній на столі – і курить. Сигарету підносила невеличка повненька медсестра.

– Ти диви, дійсно не кашляє! Пощастило тобі, в сорочці народився – всередині все ціле, тільки м'язи дебело розірвало на пузі, а воно в тебе чимале, ха-ха. Зараз зашиємо, не переймайся, докури. Сестра, не смітіть попелом, будь ласка, це ж не крематорій. Принаймні, поки я тут головний лікар, ха-ха.

У палаті Кабан лежав із важкопораненим з нацгвардії, також кулеметником. Осколок від гранати застряг у хлопця в голові, і вже другу добу він не приходив до тями, операцію тут робити не ризикнули. Поруч стояло ліжко Андрія Ліпеховського, того самого прикордонника, з яким Кабана везли сюди у бетеері. Андрієві зробили перев'язку, і він почувався більш-менш добре. Ранком 24-го приїхали хлопці з застави: привезли сигарет, сухпай, показали Кабану його пробитий телефон (друг Білаш віддав свою простеньку «Нокія» покористуватися в лікарні), розповіли про розбиті вщент магазини від кулемета, а Кабан дістав військовий квиток і з подивом виявив, що навіть той не пожаліла ворожа куля. На «бронику» товариші нарахували шістнадцять відмітин.

– Як ти живим залишився, зовсім не втямлю! – сиділи, палили прямо в палаті й дивувалися. – З колони розгромили двадцять одиниць, а скільки всього їх ішло, точно невідомо, може, тридцять, може, більше. «Двохсотих» сепарів – сорок два, в нацгвардії – двоє, у нас, слава богу, немає; лише ти – важкий, і Андрюху ось посікло, – розповідали хлопці. – Всі їх документи, телефони, карти ми зібрали в наплічник і передали на заставу підполковнику Волинському. Отже, ти не даремно постраждав, Кабано, велику справу зробили.

– Ви лише моїм домашнім, якщо раптом додзвоняться, нічого не кажіть, – попросив Кабан. – День-два, оклигаю, а там сам придумаю, що розповісти.

Увечері приходило ще декілька чоловік із застави. Принесли три футболки на зміну, темно-синій спортивний костюм і гумові капці, які виявилися трохи малуваті. Але Кабанові було не до прогулянок – відчував він себе гидотно, будь-який рух завдавав сильного болю. Олексій Іванович, головний лікар, хірург, який оперував Кабана, знявши маску, на вигляд здавався молодим чоловіком років тридцяти п'яти з приємним відкритим обличчям і приємною усмішкою, але, судячи зі зморшок на шиї, був старшим років на десять-п'ятнадцять. Перші дні він виявляв до Кабана велику увагу, заходив по кілька разів на день. Док казав, що рана життю не загрожує, але достатньо неприємна і болісна, плюс велика втрата крові, тому Кабан мусить лежати і якомога менше рухатися.

Під вечір приїхала «швидка» евакуювати поранених у військовий госпіталь. Точніше, приїхав «газ-66», переобладнаний під «швидку», з одним лежачим місцем, куди поклали тяжкопораненого нацгвардійця. Андрій Ліпеховський, поранений у плече, влаштувався їхати сидячи, а намір двох санітарів усадити Кабана в інвалідне крісло закінчився провалом. Кабан не міг навіть злегка зігнути, не те що сидіти, і будь-яка спроба зрушити його з місця закінчувалася дикими криками – жахливий біль роздирав усе черево, і він періодично вирубався, а отямившись, верещав диким голосом:

– Залиште мене, хлопці, залиште! Я зі своїми вийду!

Після того, як усіх поранених вивезли, і в палаті залишився один Кабан, з лікарні зняли охорону. Кабан із цього приводу не турбувався – від кого тут його охороняти, від медсестер? Весь наступний день 25 серпня він чекав товаришів із застави – хлопці обіцяли принести блок сигарет і сухпай, бо годували в лікарні погано, точніше, те, що давали, їжею назвати складно: так, щось ріденьке на перше, ложка незрозумілої каші разом із котлетою з хліба на друге, особливо не «попрагнуєш». Але Кабан не відчував голоду, він відчував біль, лише сигарети приносили йому задоволення. «Сигарета-сигарета, ты одна не изменяешь! Я люблю тебя за это, ты сама об этом знаешь!» – в думках наспівував він дворову пісеньку, коли вже зовсім хотілося курити. В обід забігли двоє друзяк: сигарет не принесли, залишили тільки пару штук, довго не засиджувалися і на всі запитання Кабана про ситуацію на кордоні й заставі відповідали якось невизначено. Було видно, що вони і самі достеменно нічого не знають, що буде далі –

всі збройники пішли, Нацгвардія пішла, у застави команди відступати немає, тому розосередилися по місту, зайнявши стратегічно важливі точки. Потім після крапельниці Кабан заснув і прокинувся лише надвечір. Глянув на тумбочку, помацав рукою, пересильюючи біль, у верхній шухляді – сигарет ніде не виявив. Зате із здивуванням побачив, що в палаті знову не сам – дві пари насторожених очей уважно спостерігали за ним.

– Привіт, зьома.

«Дивно так вітаються, не по-нашому».

– Привіт.

– Ти погранець?

– Ага, контрактник. З Харківської застави, – люди Кабанові відразу не сподобалися, і він вирішив розповісти про себе що-небудь нейтральне і не витіювате. – Ось учора зачепило, чи то мінометний осколок, чи то стрілецький. Там бій ішов на перехресті, а ми на заставу відходили, як по мені влучило, ніяк не збагну...

– Та нас самих там накрило. Ми в колоні йшли, з Росії, мусили вашій заставі відхід закрити з боку Кутейникового, оточити, а замість цього самі в халепу втрапили.

– А ви звідки самі? – Кабан напружився.

– Ну, Петруха з Ростовської області, а я з Донецька, клич мене Ілліч. Позивний такий.

– Це на честь Леніна, чи що?

– Ну, а на честь кого ж! А у тебе який позивний?

– А в мене немає позивного. Ми ж контрактники, у нас всі за ім'ям і прізвищами. Сергієм мене звати, – Кабан подумав, що, може, даремно він свій «макаров» учора хлопцям віддав, може, згодився б?

– Ну, будемо знайомі, зьома. Я з ополчення «денеер», поперся ось на старості у війнушку погратися, та не пощастило – їхав на «газоні» й прямо під дупу гранатометом дало, весь зад розірвало, тепер ось на животі лише лежати можу, мучуся.

– А мене під підбитим укропським бетеером дістало, – відгукнувся Петруха. Йому, як і Іллічу, було під п'ятдесят, не менше. – Гранату спіймав, все плече і спину розірвало осколками. Теж на животі лежу.

– Він із «Російської православної армії», ідейний борець з фашизмом.

– А, – невпевнено відгукнувся Кабан.

– У лікарню сюди ваші ж нас і привезли, зглянулися.

– Фашисти є фашисти, – не в тему вставив Петруха.

– Колона у нас велика йшла, – розговорився Ілліч, – сорок одиниць. Так укропи розфігачили більше половини, до п'ятдесяти «двохсотих», при нас рахували. Думаю, нас навмисно свої ж і підставили, злили, як гарматне м'ясо, щоб позначити, де бандери зачалися. Бачив, як нас із Росії свої ж мінометами крили?

«Непогано, непогано ми попрацювали, – думав і радів Кабан, ледве стримуючи посмішку, – потрібно лише триматися, не видавати себе про всяк випадок, може, ще що-небудь розкажуть».

– А нас із-під Харкова сюди перекинули, на «Успенку», на пропускний пункт. Потік людей, кажуть, збільшився, потрібне підкріплення, не встигають паспорти проштамповувати. А тут таке... лихе в живіт залетіло.

– Людей правильно евакуювали, правильно – тепер грандіозна операція почнеться по звільненню Донбасу від окупантів, мирних потрібно поберегти.

– Так, – додав Петруха, – ти правильно міркуєш, Іллічу. Війна скінчиться, тут буде Новоросія, люди повернуться, сіятимуть хліб, роститимуть дітей...

– У вас закурити немає?

– У нас нічого немає. У мене ось навіть півдупи немає, – пожартував Ілліч.

«Та-ак, – подумав Кабан, – цікава історія. Коли ж мої прийдуть?»

Наговорившись, після уколів Ілліч і Петруха позасинали. Кабанові дуже хотілося курити, хотілося подзвонити на заставу і дізнатися, що відбувається, але мобільний зв'язок, як і раніше, лежав, телефон мовчав і лише показував час: 17.58.

– Можна? – В палату, прочинивши двері, заглянула медсестра.

«О, та сама, що на операції сигарету мені підкурила», – пригадав Кабан. Невисокого зросту, повненька, акуратна, кругле личко з кирпатим носиком, русяве волосся, світлі очі. Симпатична дівчина.

– Мене Нюсею звати.

– Сергій, можна Сірий. У тебе сигаретки не знайдеться? – запитав Кабан найголовніше.

– Знайдеться, тільки тут палити не потрібно, сьогодні я на чергуванні. Головний, якщо запах почує, то і тобі випише, і мені – по саме не хочу. Сірий, в Амвросіївку півгодини тому сепари зайшли.

Кабан ледь не вискочив з ліжка, але різкий біль повернув його назад:

– Не може бути! А наші де?

– А ваші вже дві години, як виїхали.

– Як виїхали?

– На машинах, як же ще? Сепари осатаніли зовсім: Ашота заарештували, який вам на заставу харчі возив, порожню заставу гранатами закидали. Дуже злі через учорашню колону, вони вас розраховували оточити, замість цього ось – показали на двох сплячих сепаратистів.

– Нюся, що робити?

– Я не знаю!

– Як же ти не знаєш. А хто знає? Мені ж хана!

– Хана, якщо знайдуть. Я на чергуванні сьогодні. На пропускному – Вікуся, подруга моя. Заховаємо тебе де-небудь, не бійся.

– Та я і не боюся, – сказав Кабан неправду. Насправді він боявся, він дуже боявся потрапити в полон, бо в полоні йому не жити, а страждати і помирати повільною страшною смертю. І нічого він зробити зараз не міг, оскільки лежав знесилений і нерухомий, хіба що попросити Нюсю ввести у вену кінську дозу снодійного. Розгублено дивився на стіну, що дуже давно фарбували в блакитний колір, – фарба поблякла, порепалася і роздулася, від чого Кабанові стало ще більш бридко і холодно, хоча на вулиці з самого ранку припікало до тридцяти і в палаті з обідньої пори стояло, без жодного поруху, розпечене повітря.

Повільно, наскільки дозволяли сили, Кабан витягнув з-під ліжка сумку, дістав звідти синій, з двома білими смужками спортивний костюм і чорну футболку, кречтячи, перевдягся, а форму і берці склав назад у торбу. Увечері Нюся зайшла зробити уколи, забрала сумку і порадила виспатися. І правильно порадила.

А рано-вранці, не було ще і шостої, вона смерчем увірвалася в палату:

– У нас гості! Тебе шукають, вони знають, що ти тут!

Петруха і Ілліч солодко спали, похрюпуючи, на животах.

– Що робити? – Кабан прокинувся миттєво. Невідомо, звідки у нього взяли сили, він підвівся з ліжка і повільно-повільно пораненим равликом поповз по стіні до виходу.

– Веди мене в операційну, вони туди не зайдуть.

– Ти що, Сірий, яка операційна? Наш головлікар – головний сепаратист в Амвросіївці, він учора тут цілий вечір площею з прапором «денеер» скавав!

– Так він же мене оперував! Я ж кричав ще, пам'ятаєш, поки наркоз не взяв: «Як ми їм дали, козлам!» – розповідав, як я з кулемета сепарів мочив!

– Ну, як лікар і людина він нормальний, але не на нашому боці. Сам він доповідати про тебе не піде, але якщо запитають, він правду скаже.

– Але тоді мені хана!

– Але і допомагати тебе шукати він не буде, не така людина. Отже, не переймайся, шанс є.

Вся ця розмова відбулася, поки Кабан, якого підтримувала Нюся, добирався по стіночці до ліфта, який опустив їх униз. Вони вийшли через чорний хід на вулицю, і, повільно переходячи від кушів до стіни, від стіни до паркану, від паркану – до дерева, підійшли до дуже дивної споруди, точніше, не споруди, а звичайного залізничного вагона, наполовину закопаного в землю.

– Це що?

– Давай швидше. Морг.

– Морг?

Вхідних дверей у вагон не виявилось, як і східців, – від землі поклали дошки, по яких вони спустилися в тамбур, вхід виявився низьким, Кабанові довелося злегка пригнутися. Нюся дістала ключі й відкрила двері, з темноти дмухнув неприємний затхлий запах.

– На, тримай, – дала Кабанові дві маски на обличчя, хлюпнула на них якоїсь медичної рідини, щоб не так відчувався трупний запах, швидко дістала з купе провідників дві ковдри і посвітила перед собою ліхтариком. У проході, за метр-півтора від дверей, один на одному лежало з десяток трупів.

– Хапай за краї підстилки, – всі небіжчики мали під собою якісь ганчірки або ковдри. Не відчуваючи болю, Кабан схопив жовте чи то від іржі, чи то від крові простирadlo під трупом у камуфляжі.

– Посувай, тільки акуратно, – скомандувала Нюся.

– Ти ж не хочеш сказати, що я...

– Так, ми зараз їх розсунемо, ти ляжеш униз, а я привалю тебе згори іншими.

Трупи вже залякли, тому посунути їх виявилось легше, ніж думав Кабан. На вигляд небіжчики в камуфляжі віддавали жовтизною, неначе їх накачали парафіном, і виглядали роздутими, вони були важчі. Натомість два дідусі й старесенька бабця виявилися легкими, як пушинки, маленькими, зморщеними, висохлими, немов мумії. Нюся прагнула спорудити над Кабаном щось типу халабуди таким чином, щоб небіжчики не торкалися прикордонника, і він мав унизу невеликий простір для того, аби перевертатися зі спини на правий бік і мати можливість міняти бинти на рані. З цих старань мало що виходило – небіжчики все одно навалювалися на Кабана, і він, відбиваючись здоровою рукою і ногами від заляклих кінцівок, лише встигав відповідати на запитання Нюсі, зручно йому чи не дуже. Вся ця операція по зведенню сховища з трупів зайняла не більше п'яти хвилин. Утомившись, Кабан лежав на розстеленій на підлозі ковдрі й раз у раз ухилився від жовтої руки з роздробленим синім нігтем на великому пальці, яка метлялась перед обличчям, і дивувався, як така з вигляду слабка жінка так вправно впоралася з таким непростим завданням.

– Я ж українська медсестра, я все можу! – усміхнулася Нюся.

Нарешті, прихований під тілами, він улаштувався, якщо це можна так назвати, зручніше, ліг на правий бік, щоб не турбувати рану, і накрився другою, неабияк порваною, ковдрою, примостивши собі до очей і носа дві дірочки для повітря та огляду. Не видно, правда, було нічогісінько – лише чорні берці, босі бліді ноги і нижню частину вхідних дверей.

– Довго мені тут лежати? – пробубонів він звідти.

– Звідки ж я знаю. Я навідаюся, як тільки буде можливість.

– Ти тільки про мене не забудь, а то зміна закінчиться, підеш додому, а я тут. І коли відкриватимеш, якимось озвися. Бо я лежатиму, як труп.

– У тебе, Сірий, якщо жити хочеш, іншого виходу немає, ніж лежати, як труп. Я гімн України співатиму, хочеш?

– Краще що-небудь інше.

– Ну, гаразд, «Океан Ельзи», «Все буде добре-е-е...». А якщо не сама прийду – усяке трапляється, то Кобзона виконаю, «День Перемоги», наприклад.

Двері зачинилися, і Кабан залишився в напівтемряві. «Найголовніше – це чимось відволіктися, не наганяти незрозумілих страхів, – роздумував він про своє кепське становище. – І потрібно якось упоратися із запахом, не звертати уваги на нього, бо як зациклишся, то довго не витримаєш».

Морг у порівнянні з лікарняною палатою мав одну незрівнянну перевагу – тут було безпечно. Останню добу Кабан ні на хвилину не міг розслабитися, спав нервово, епізодами, від чого рана боліла ще більше, незважаючи на димедрол з анальгіном, а тут він відключився за п'ять хвилин. «Тиша, – пригадав він цитату з давнього кіно. – І лише мертві з косами стоять». Розбудив його звук дверей, які відкривали, і гучні владні чоловічі голоси. Він знав їх природу. Такі голоси народжуються у людей, які взяли в руки зброю і стріляють з неї на ураження, саме вона додає їх тембру владного звучання, яке не сплутаєш з жодним іншим звучанням людського голосу. Людина зі зброєю звучить завжди по-особливому. Крізь вузькі просвіти між босими ногами і ногами в берцях Кабан бачив чотири ноги в камуфляжі і дві – в синіх докторських штаних. Усі ноги стояли в отворі дверей і обговорювали небіжчиків.

– Хто тут знаходиться? Опис є? – запитала людина зі зброєю.

– Так, є опис. Ось, дивіться, – відповідав голос беззбройний, певно, санітар або лікар у синіх штаних. – Сім комбатантів і троє цивільних осіб.

– Кого?

– Комбатантів, учасників бойових дій. Начебто всі ваші, загинули в одному місці, привезли 21-го вранці. Обіцяли забрати, але ніхто так і не приїхав.

– А з якого підрозділу?

– Я не знаю, це вам потрібно в головного лікаря запитати, Олексій Іванович, напевно, в курсі.

– А цивільні?

– Ці свіжі, буквально вчора-сьогодні привезли. Дідусі й бабця місцеві, через хвороби, за віком.

Кабан не знав, скільки трупів лежить разом із ним, тому в голові у нього промайнули різні варіанти. Варіант перший: його теж вписали в комбатанти, і якщо сепаратисти почнуть рахувати ноги небіжчиків у берцях, то їх повинно бути чотирнадцять. Хоча які берці, він же в гумових капцях?! Це означає, його ноги повинні йти в обліку разом із ногами цивільних небіжчиків, тобто таких ніг мусить бути шість, це варіант другий. Але єдиний правильний варіант – він не значиться в списках мешканців даної установи взагалі: ані в комбатантах, ані в місцевих старих, – і його ноги – хай вони хоч у гумових капцях, хоч у берцях – не враховані. А це означає, якщо почнуть рахувати, відразу виявлять, що одна пара ніг – зайва. «Ще ніколи Штірліц не був так близько до провалу!» – чомусь зайшла в голову безглузда цитата з анекдоту, який йому ніколи не подобався. «Головне – не ворушитися, головне – не ворушитися, головне – не ворушитися, – повторював він собі, і відчував, як піт і кров течуть по животу. – Це єдине можливе, що ти можеш зараз для себе зробити. І не закашляти!»

– Гарзд, закривай свою богадільню. Підемо до головного. Ну і запах тут! – сказав камуфляж.

– Розумієте, на холодильник у лікарні грошей немає, а кондиціонер зламався. Приватний підприємець Рома, який нам його ставив, в ополчення пішов, а більше ніхто відремонтувати не може. Місто у нас маленьке, фахівців мало, самі розумієте...

Двері зачинилися, і Кабан тихо видихнув. Все, що він хотів у цей момент – перевернутися і почухатися. А потім закурити.

Страху він не відчував. Кабан чітко для себе вирішив, що в полон він ні за яких обставин не здасться. Раз знайшов у собі сили піднятися і по стінці доповзти до моргу, значить, зможе чинити опір, розсердити ворогів, довести їх до стану ненависті, щоб застрелили тут, прямо в лікарні. Він не міг собі уявити, як він сидить у підвалі, і щодня до нього приходять виродки

і ламають залізною трубою кістки, прострілюють коліна, давлять кліщами пальці, дзвонять додому дружині, доньці, матері – це найскладніше випробування, найболісніше, – і змушують багатати про помилування. З такими думками Кабан відключився.

Розбудила його Нюся. Увійшла тихо, покликала: «Сірий, Сірий!» – Кабан розплющив очі й усміхнувся, побачивши крізь сплетіння пожовтілих та посинілих кінцівок живі, усміхнені очі.

– Фартовий ти, Сірий. Пішли вони. Півлікарні перевернули, на медсестер і лікарів накричали, а ти й самі не втямлять, куди ти подівся: був ось п'ять хвилин тому, лежав на ліжку – і немає! Тобі б потрібно на процедури сходити, не можна лікування переривати, сам ти не скоро одужаєш. Я тут недалеко місцину обладнала, але потрібно в лікарню повернутися.

– А тут ніяк?

– Тут лише ті, кому процедури вже не допоможуть. Тепер безпечно, я ж кажу – пішли вони. Якщо повернуться, мені з санпропускника подзвонять.

– Скажи, а ти чому мені допомагаєш?

– Я всім солдатам допомагаю. Сюди багато українців потрапляло, стільки вас вже бачила, бідолашних. І кум у мене прикордонник, в Амвросіївському загоні контрактник, пішов учора на Маріуполь. Руслан Дейнека, ти повинен знати.

– Ми з місцевими прикордонниками рідко перетиналися. А ти за «денеер» чи за Україну?

– За Україну, звичайно.

– І багато людей у лікарні за Україну?

– Двоє. Я і подруга моя Вікуся, більше нікого. Може, ще Женя-інтерн, він завжди за того, за кого і Вікуся.

З цієї миті життя Кабана устаткувалося: ночував він у морзі, на дальній нижній полиці, подалі від входу, де вікна входили в землю чи не повністю, а вдосвіта заповзав під гору трупів і перечікував уявні і реальні облави – сепаратисти не втомлювалися його шукати днів сім-вісім. Ближче до обіду приходила Нюся, Вікуся або закоханий в неї інтерн Женя. Вони приносили скромний лікарняний харч і забирали на процедури – спочатку за ширму під сходи, а потім і в колишню палату, звідки вже виписали Ілліча і Петруху, але із заздрісною регулярністю поставляли нових поранених сепаратистів. У палаті Кабан знаходився недовго, дві-три години на день під час крапельниць, не хотів ризикувати сам і наражати на небезпеку своїх рятівниць. Тим більше, що в морзі він обжився – правду кажуть, що людина звикає до всього. «Це як чистилище перед Страшним судом, – думав Кабан. – От усілякі місця проживання міг собі уявити, але не таке. Цікаво, кому в голову прийшла світла думка звичайнісінький плацкартний вагон пристосувати під морг? Хоча чого не зробиш, якщо, наприклад, дуже потрібно, а коштів – немає, тобто небіжчики – є, а моргу – немає? А так дешево і сердито – списаний, напевно ж, вагон, судячи з облуплених стін і обідраної обшивки на полицях, закопали в землю, поставили кондиціонер – і будь ласка, йдемо, точніше, їдемо в ногу з прогресом, дуже сучасний заклад вийшов, однозначно, винахідливий головний лікар розстарався».

У перший день після крапельниці сам спуститися вниз він не зміг, дуже ослаб. Вікуся й Ольга відтягли його на собі вниз, і Кабан, крячучи, ногами вперед розсовуючи небіжчиків, заповз на своє місце. До вечора він то провалювався в напівзабуття, то широко розплющував очі й дивився крізь небіжчиків у вікно, через каламутне скло якого в морг слабо пробивалося світло. Відчував Кабан себе дуже погано, можливо, навіть гірше, ніж у перший день, рана боліла від постійного руху, від незручної пози, і, хоча він планував на ніч вилізти на полицю, забувся сном на підлозі, під трупами, де і знайшов себе на світанку, коли прокинувся від сильного холоду. Мабуть, саме тоді Кабан повністю усвідомив безпорадність свого становища. Виповз із-під купи зовсім недавно ще живих людей, роззирнувся – і зрозумів, що тепер він деякий час житиме серед мерців. Кабан не був особливо вразливою людиною, швидше, навпаки, але навіть для нього така компанія здалася трохи невеселою. В голові постійно круж-

ляли думки, як вибратися, як зв'язатися з рідними, він перебирав різні варіанти – і тут же їх відкидав, зваживши на свою повну нетранспортабельність. Що б він не придумав, що б не вигадали, припустімо, його рідні або друзі, все зводилося до того, що спочатку необхідно хоча б трохи стати на ноги.

Близько одинадцятої прийшов Женя і забрав Кабана на процедури. Після нічної кризи дихалося вільніше, і дорога через подвір'я далася йому легше. В палаті, куди його завів інтерн, лежали нові поранені сепаратисти, але розмов він прагнув уникати. «Скажеш, що місцевий, лежиш на денному стаціонарі, якщо питатимуть. Сепари все одно не амвросіївські», – порадила Вікуся.

А ось після крапельниці його накрило по повній – сильно захотілося спати, полежати на зручному ліжку, на чистій постелі з подушкою, нікуди не хотілося йти, Кабан відчував приємну слабкість, безвілля, байдужість до своєї долі. Інтерн його підганяв щосили, і Кабан заповз до моргу буквально рачки, кречучи від болю в череві, обповз гору трупів і, знехтувавши небезпеку, завалився на найближчу полицю. Пахло там краще, принаймні, і вмотитися можна зручніше, і не висить над пікою рука з відбитим синім нігтем. Прийшов до тям Кабан від того, що на нього хтось дивиться. «Чому я не внизу? – гострим бодем у живіт пронизала думка, і холодний піт виступив на лобі. – Я пропав!»

– Сірий, даремно ти тут лежиш, – не розплющуючи очей, він упізнав Нюсю радше через солодкий квітковий аромат парфумів, ніж по голосу. – А якщо б не я прийшла, а сепари? Вони, до речі, знову тебе шукали. Поки їх командир з Олексієм Івановичем розмовляв, троє інших усі палати прошелестіли. Ти ввечері і вночі можеш на полиці спати, ось там, у тому кінці вагона, а вранці і вдень краще тут, унизу. Зрозумів?

Кабан слухняно мотнув головою і запитав:

– Сумка?

– Сумку твою з формою я Жені додому віддала. Залишили тобі лише туалетне приладдя – я підкупила трохи на перші дні, і футболки свіжі в пакеті. У тумбочці лежать. Піднімайся, на процедури час.

– А що, вже ранок?

– Одинадцята година.

– Нічого собі, оце я поспав. А число?

– 28 серпня.

Ранками Кабан почував себе значно бадьоріше, ніж удень або увечері. «Якщо тікати звідси, то вранці, годині о шостій-сьомій, поки є сили, щоб до обіду встигнути до своїх». Але як бігти, яким чином? І куди бігти? Де лінія фронту, хоч би умовна, ні Вікуся, ні Нюся сказати не могли, та й пробиратися самому через територію, зайняту сепаратистами, – добровільна здача в полон. Найближче звідси – до російського кордону, двадцять кілометрів, але він наслухався цих історій про українських військових, що потрапили на територію Російської Федерації – там їх заарештовували і саджали у в'язниці або передавали сепаратистам. Так що ні, теж не варіант. На самому світанку, перед тим, як залізти на своє місце, сівши поруч на полку, Кабан хвилини дві розглядав тих, хто переховував його від смерті. У купі, так майстерно створеною Нюсею, лежало семеро небіжчиків у військовій формі – камуфляжні штани, майки, берці, і троє цивільних – двоє чоловіків і одна жінка, літні люди, видно, час їх уже прийшов і померли вони своєю смертю. На сепаратистах Кабан візуально не виявив жодних ознак вогнепальних або осколочних поранень, але тіла вже порозпухали, тому, можливо, отвори стали просто непомітними. У будь-якому разі, померли вони точно не від епідемії. П'яти небіжчикам було на вигляд років по п'ятдесят, не менше. Кабанові вони всі видалися на одне лице, як брати: середнього зросту, худорляві; з характерним передсмертним вищиром, чорними зубами і глибокими ямами в яснах замість зубів, металевими фіксами, зі сплутаним темним, із сивиною, волосся (один, правда, майже лисий). Татування на плечах, руках, пальцях – бані церков, якорі, якісь

слова, крапки, словом, абракадабра. Шостий – не набагато старший за Кабана, років під сорок, такий же міцний кремезний чоловік зі смоляним чорним волоссям, розвиненою грудною кліткою, м'язистими руками і здоровезними кулаками. Він лежав, закинувши голову, зі спокійним виразом на обличчі, немов спав, ледве прикривши повіки. Створювалося моторошне враження, що він підглядає, і Кабан знайшов у собі сили підійти і перевернути чоловіка обличчям униз. Сьомим виявився зовсім хлопчисько, років тринадцяти-чотирнадцяти, не більше. Кабан спочатку навіть не повірив, що хлопчак – бойовик, поки не роздивився на плечі синяк від прикладу і натертості від ременя автомата. «Як же так, – Кабан несподівано відчув хвилю незнайомої жалості, – як же так? Ти ж зовсім хлопчисько! Навіщо тобі це було потрібно?!» Чи то Кабан так вразився, чи то так подіяли ліки, але вночі йому наснилося, що п'ятеро худорлявих ріжуться за столом у першому купе в секу, загорнувшись, як у плащі, в ковдри, і запрошують його зіграти разом:

– Давай, зьома, сідай. У карти перекинемося!

– Дякую, мужики, щось не хочеться.

– Так ми ж не просто так звемо, ми на інтерес.

– А який інтерес?

– Та дуже простий інтерес, цікавий: якщо ти виграєш – живим залишаєшся, якщо ми – з нами вирушаєш. Бо не діло це, щоб живий серед мертвих спочивав. Не по-людськи.

– Не слухай ти їх, – до столика підсів шостий, той самий кремезний чоловік із густим чорним волоссям. – Вони поговорять-поговорять – і заткнуться. Давай краще покуримо і вип'ємо.

– Тут палити не можна, – Кабан узяв у руки пляшку горілки, яку дав йому чорнявий. – Мене Ньюся попереджала.

– Медсестра, яка тебе привела? Така кругленька, симпатична? – Чорнявий підморгнув. – Вона нас з Артемкою приймала, – кивнув він у бік хлопчиська. – Дуже сильно плакала, гарне дівча.

– А як вас сюди занесло? – Кабан ковтнув із горла, передав пляшку чорнявому і закурив. У голові спочатку помутніло, а потім прояснилося. «Ось це – кайф!» – подумав Кабан.

– Сміляков моє прізвище, Володя. Колись був боксером, чемпіоном Донецької області, напівтяж, навіть у збірну викликався, майстер спорту. Може, чув? Потім у бізнес пішов.

Кабан знизав плечима:

– Я боксом мало цікавлюся, я «Формулу» дивлюся.

– Ми з Іловайська. На рибалку ми з Артемкою їхали того ранку на нашій «шістці», а тут ці п'ятеро назустріч на джипі. Зупинили нас, почали дорогу запитувати, по карті звірятися, щось по рації передавати. Я пояснив, не вдаючись у подробиці, як їм правильно доїхати, і лише ми зібралися в машину сідати, як міна прилетіла, а за нею друга і третя. Нас із Артемкою відразу накрило, а потім і цих. А хто стріляв, звідки стріляли – невідомо, та і яка тепер різниця? Мертві ми.

Кабан зробив великий ковток, набрався сміливості й запитав:

– Слухай, Воха, а я у твого Артемки на плечі синці бачив...

– А, це! – посміхнувся Воха. – Так мисливці ми. Я сина з дитинства до зброї привчав, скрізь із собою брав. Він знаєш, як стріляє? О-ого! Ти дивися, якщо раптом ці п'ятеро зеків будуть залупатися, одразу до мене звертайся, не соромся, ми їх швидко притиснемо.

– А чому ви всі зараз розмовляєте, як живі, а синочок твій – ні?

– Розумієш, засмутився він дуже, що так рано помер, цілий тиждень переймався. Втопився, спить тепер.

– А чому вас не забирають?

– Ех, Сірий, аби ж я знав! Начебто чув я розмову, що війна у нас там, в Іловайську, серйозна, не зайти – не вийти. Дружина у мене там залишилася, і дочка молодша, сім років.

– У мене теж дочка, тільки старша трохи.

– Сірий, а ти ж – укроп? – відгукнулися знову картярі. – Укропище! Бандерівець! Ну, і де ти залишив свій кулемет, Кабане? Навіщо прийшов сюди вбивати мирних людей?

– Я за те, щоб людей не вбивали і в мій дім не лізли.

– Ага, і тому ти тут у мирних громадян стріляєш?

– Я не стріляю.

– А нам все одно, аби пенсії платили, – звідкілясь із темного кута вагона відгукнулися два дідуся й бабця. – Хоча, звичайно, ми за Путіна. Але тепер нам, звичайно, однаково.

Кабан прокинувся, стікаючи холодним потом. Всі десятеро небіжчиків лежали на своїх місцях, покійно в купці, як і належить, але біля дверей чулося підозріле ворухіння і дзвін ключів.

– Ось свідоцтво про смерть, подивіться, будь ласка. Я за Антоніною Федорівною Полозковою, 1923 року народження, – почувся чоловічий голос без зброї.

Кабан у паніці, тримаючись за бік, кинувся в укриття, прошмигнув між трупів зі спритністю повітряного гімнаста, притиснувся до підлоги і причаївся під ковдрою. Поспішаючи, він не встиг надіти маску, і різкий трупний запах буквально розідрав ніздрі. Захотілося встати і вийти на вулицю проблюватися. Двері відкрилися, і морг залило незвичним денним світлом, слідом за яким приємно потягло свіжим уранішнім повітрям. Кабанові зразу ж захотілося чхнути.

– Ну, ось, вибирайте, тобто, даруйте, дивіться, де ваша мама, – сказав уже знайомий голос, і в отворі дверей промайнули сині лікарняні штани.

– Що ж вони всі у вас так у купі лежать? І запах... – другий голос належав сірим, з блискучим відливом, бездоганно відпрасованим брюкам.

– На холодильник грошей немає, а кондиціонер зламався. Ви випадково не майстер, не можете полагодити? – запитали сині лікарняні штани.

– Ні, я суддя, – відповіли сірі з відливом.

– Шкода.

– Я суддя господарського суду! – вагомо, з викликом, уточнили сірі випрасувані брюки.

– Я співчуваю, – парировали сині лікарняні.

– Що? Я не зрозумів.

– Я глибоко співчуваю вашій втраті.

– Так, це моя мама. Ось вона.

– Добре, давайте покличемо поховальників.

По тамбуру загуркотіли важкі черевики, і в морг зайшло чотири в чорних спортивних штанинах.

– Ось цей... ця людина, літня жінка, мама, – не відразу знайшов правильні слова суддя. – Зліва, під тим військовим, вона в темній хустці. Як ви можете так зберігати небіжчиків? Це ж святотатство! Чому ви не розкладете їх принаймні по полицях? Це просто обурливо!

Кабанові здалося, що сині штани навіть гмикнули від задоволення:

– І це ви мені кажете?

Поховальники, особливо не панькаючись, відсунули одного з п'ятох вояк убік і почали діставати Антоніну Федорівну. Кабан відчув, як на його подрану зелену ковдру спочатку впав пучок яскравого світла, а потім байдуже, як по меблях, пройшовся чийсь погляд. У цей момент з голови Антоніни Федорівни зісковзнула чорна хустка.

– Обережніше, – зашипів суддя. – Кладіть на носилки і виносьте. Заради бога, обережніше!

Жінку, нарешті, винесли, і сині штани закрили двері на ключ. «Цікаво, сині штани знають про мене? Напевно ж, не можуть не знати», – подумав Кабан.

Найгірше було з куривом. Нюся найсуворішим чином заборонила палити в морзі: «Помітять одразу, і тоді і тобі, і мені кінець. Тебе хоч розстріляють, а ось що мені буде...» Під-

вести Нюсю Кабан ніяк не міг, тому боровся з бажанням закурити як міг. Найсильніше накривало зранку, коли кашель упритул підступав до горлянки і стискував залізною хваткою, душив грудну клітку, а рука сама тяглася до єдиної пачки сигарет. Якби у цей момент хто-небудь зайшов, Кабан не міг би гарантувати, що витримає і не закашляє. Першу сигарету він випалював, коли його вели на процедури через двір лікарні. Стежинку добре було видно з вікон і навіть, як стверджувала Нюся, з кабінету головного лікаря, але вони йшли манівцями: під стінками, за кущами, перебікували під розлогим старим кленом і за старою господарською, колись давно побіленою спорудою, під дахом якої було викладено цеглою «1913». Ось тут Кабан зупинявся і викурював, блаженно затягуючись, свою першу за день сигарету. Нюся і Женя не палили, зате Вікуся диміла, як паровоз, розуміла його горе і завжди дозволяла викурити ще одну сигарету, яку він підкурював одразу від попередньої. Та ж історія повторювалася по дорозі назад.

Друга проблема, з якою Кабан зіткнувся, – гігієна. Умивався, чистив зуби і ходив у туалет за великою потребою він тепер виключно перед процедурами. На все про все йому виділяли десять хвилин, але людина, як уже влучно відзначили кілька тисячоліть тому, швидко звикає до всього, і Кабан служив цій тезі найяскравішим підтвердженням. Для іншого справно слугувала пластикова пляшка, яку принесла Нюся в перший же день. Мочився Кабан нестерпно важко і незручно – потрібно вилізти з халабуди, влаштуватися у вагоні так, щоб ніхто, випадково проходячи повз, не зміг помітити у вікні мерця, який пісяє стоячи навколішках, приспустити однією рукою спортивні штани і тією ж рукою зробити так, щоб усе сталося точно й акуратно. Перші рази Кабан настраждався, тому вважав за краще довго терпіти, але такий підхід також не давав потрібного результату – поспішиш, як свідчить народна мудрість, людей обісциш. Але з часом Сірій пристосувався, навіть, можна сказати, натренувався, і здійснював цю непросту дію з деякою навіть витонченістю.

Інколи вечорами, коли на вулиці темніло, до Кабана заходили в гості Нюся, Вікуся або Женя. Виявилось, що Нюся заміжня і в той же час ні: три роки тому чоловік виїхав на заробітки до Росії і пропав – чи то обзавівся новою родиною, чи то прирізали де – невідомо, але ознак життя він не подавав. Нюся залишилася з чотирирічною дочкою, зарплатню в лікарні не платили з червня, власне, як тільки бойові дії впритул наблизилися до міста і кордону. Зводила кінці з кінцями, як могла, брала додаткові чергування, одним словом, самотня мати, звичайна картина. Вікуся була молодшою за Нюсю на три роки, і жила зовсім іншим життям. Любила ризик, різкі стосунки з чоловіками, інколи – не з одним. Зачіску носила грайливу, для цих місць нетипову – фарбований в різні кольори чубок, поголена потилиця; у кожному вусі – по два кільця, смішна і смішлива, коли в настрої; смутна, неговірка, якщо щось іде не так або, наприклад, не подобається погода. За ними двома майже завжди ходив Женя – ще зовсім хлопчисько, інтерн на практиці. Худий, гостроносий, окуляри не носив, хоча зір мав слабкий, бігав кожен ранок на турник, його хлоп'яче серце горіло бажанням і коханням до Вікусі, він слухався її беззаперечно, і за один поцілунок, не говорячи вже про два, міг продати не лише Батьківщину.

Вони всі разом намагалися придумати, як і коли Кабанові вибиратися на свободу. Прикордонник на четвертий-п'ятий день став відчувати себе значно краще, і, мабуть, був готовий через пару днів вирушати в дорогу. Далі тут залишатися було небезпечно, довго приховувати перебування Кабана в морзі неможливо – він двічі на день ходив через подвір'я лікарні, його бачив медперсонал, він приймав процедури, для нього брали порції в їдальні, він ходив коридорами лікарні до своєї палати і назад. Рано чи пізно хтось би вистежив і подзвонив сепаратистам, і тоді б ні нейтральна позиція головлікаря, ні винахідливість Нюсі не врятували б його від полону. Навіть нині було дивом, що його ніхто досі не знайшов, хоча ще двічі приходили з перевітками й обшуками, запитували конкретно про українського прикордонника, тобто знали, що він досі десь тут ховається, лікується, харчується, значить, чекали, шукали, але, певно, не до нього нині – довкола кипить війна. Нюся казала, що Олексій Іванович, голов-

лікар, навіть показував сепарам його історію хвороби, де останній запис датований 25 серпня: «Так, – відповідав головлікар, – я теж чув, що український прикордонник десь ховається. Але не впевнений, що саме в моїй лікарні, особисто я його не бачив давно. Можливо, він ховається десь у місті, але мені про це нічого не відомо. Якщо я його побачу, то обов'язково вам подзвоню».

Що відбувалося в світі, Кабан знав лише з розповідей медсестер і інтерна – все дуже погано, але нічого достеменно не відомо. З уривків фраз, які чув у коридорі від хворих і лікарів, він усвідомлював, що в Україну зайшла російська армія, укропи в оточенні, всіх їх убу́ють, тут буде «денеер», Путін нас урятує. Від таких новин Кабан став значно більше хвилюватися за дружину і доньку, ніж за себе: що з ними буде, коли росіяни окупу́ють рідне місто? Він попросив Ньюсю подзвонити дружині з локального телефону і повідомити, не вдаючись до подробиць, де він знаходиться і що з ним усе гаразд. Після 1 вересня періодично почав з'являтися мобільний зв'язок, і він сам двічі говорив із дружиною і матір'ю по телефону. Дружина зовсім не сердилася і навіть не буде убивати, як обіцяла, коли він повернеться, а, навпаки, буде любити і берегти, що Кабана, звичайно, дуже потішило. Рідні зв'язалися з Головним управлінням прикордонних військ, командуванням військової частини, СБУ, Червоним Хрестом, але скрізь відповідали, що нині ситуація в районі Іловайська критична, і найближчим часом їм нічим допомогти не можуть.

Говорити без шумів і перешкод мобільним телефоном можна було лише з четвертого поверху лікарні, під самісіньким дахом. Ліфтом тут користувався лише медперсонал, та й боявся Кабан маленького закритого простору – відкриваються двері, а там, як у кіно, стоять сепари і посміхаються: «Де ти заховав свій кулемет, Кабан?» – або можна з кимось зіштовхнутися небажаним ніс до носа, наприклад, із головним лікарем. Навіщо людину ставити в незручне становище? Тому пересувався Кабан виключно сходами, і кожен дзвінок додому йому давався на півгодини лише вгору, не менше, і сімома потоми. На свій номер дзвонити він, природно, забороняв, бо це всім відомо – невчасний дзвінок може коштувати життя. Вечорами Кабан у думках шукав шляхи порятунку, але вірних варіантів як і раніше, не знаходив. Якось, коли він повертався з процедур, у коридорі його схопив за руку чоловічок із паскудною пикою, у заправаних штаних і драній сірій футболці:

– Чуєш, погранцю, не квапся. Справа є, зайди сюди, – і потягнув за собою в палату. – Сядь на ліжко.

Кабан обережно присів.

– Чуєш, погранцю, ти додому хочеш? – зашепотів паскуднопикий. Кабан, розглядаючи жовте облізле вухо співбесідника, енергійно кивнув. Розмова йому не подобалася. – Так той, мій братело, він той, тебе може вивезти. А то водять тебе тут дівки, водять, а що з того? Прийдуть наші, знайдуть тебе – кінчать, як пити дати. Давай, бійцю, двадцять тисяч гривень – і ти удома. Давай, я завтра виписуюся, сядемо утрю́х на «дев'яточку» – і поїдемо. Я виведу, не сци.

– Двадцять тисяч? Та звідки такі гроші?

– Я знаю? Хай удома збирають і передадуть. Життя – така річ, воно дорожче коштує, еге ж? Я тебе завтра за господарчим блоком в обід почекаю, там, де ти куриш із медсестрою, усік? Тільки гроші тут, на місці, передоплата, ги.

Кабан не став одразу відмовлятися – інших варіантів він, однак, не мав, тому вирішив подзвонити дружині, порадитися, як учинити. Та і різка відмова могла потягти за собою небажані наслідки. Правильно буде потягнути час, обсмоктати деталі, пошукати слабкі місця, можливо, він дізнається щось важливе для себе, для майбутньої втечі. З іншого боку, ідея вискочити звідси так швидко і так безболісно видавалася настільки привабливою, що, повернувшись униз, Кабан вже був готовий і погодитися, але він ніяк не міг собі уявити одного – як говорить дружині, щоб вона назбирали двадцять тисяч гривень. Не тому, що дружина лягатиметься або не збере цих грошей – батьки допоможуть, друзі, не проблема, але сам факт опосередкова-

ного викупу його дуже бентежив. Відчуття внутрішнього протесту заважало йому переступити через цей бар'єр, і він вирішив залишити такий варіант на крайній випадок. Коли наступного дня курили з паскудною пикою за госблоком, акуратно запитав:

– А як поїдемо?

– Через блокпости поїдемо, вночі, напрям – до Харкова. Так швидше.

– Не вийде.

– Та я виведу, не сци!

– У мене паспорта немає, – збрехав Кабан, який мав звичку паспорт і права завжди носити з собою. – Без паспорта мене сам біс через блокпости не провезе.

– Тоді дай тридцятку, я грошей людям дам – виїдемо!

– Немає стільки грошей у мене. Дружина не збере так швидко, потрібно днів п'ять, ти пізніше підійди, добре?

На тому і вирішили.

Кабан залишився задоволений таким фіналом розмови. Він не відрізав усі мотузки і міг у будь-який момент звернутися за допомогою, і в той же час зберігав себе для паскуднопикого як потенційного грошового клієнта, чим гарантував деяку безпеку. Остання обставина, вочевидь, не стала таємницею в лікарні, і після першого вересня до нього в коридорі звернулася молода огрядна жінка з поглядом оцінщика нерухомості, з тих, на яких тримається якщо не світ, то життя в маленьких містечках і великих родинях:

– Солдатику, а зайти на хвилинку.

– Навіщо?

– Рятувати тебе будемо.

Кабан зайшов в жіночу палату, і в нього одразу втупилося декілька пар очей. Не знижуючи голосу, рятівниця змовницьки виголосила:

– Сімнадцять!

– Що? Не зрозумів?

– Тисяч. Сімнадцять тисяч, і мій чоловік доведе тебе до кордону з Білгородською областю!

– Так хіба Донецька з Білгородською межують?

– Через Росію.

– Спасибі, я поговорю з дружиною, може, і зберемо стільки.

З цієї розмови Кабан зробив для себе лише один невтішний висновок – його перебування в лікарні стало загальновідомим фактом. Єдине, про що вони напевне не здогадувалися – про місце, де він ховається. Але рано чи пізно, як засвідчив випадок з паскуднопиким, хтось-таки вирахує, звідки він приходить і куди повертається, було б бажання. Кабан не вірив у добрі наміри людей, але він вірив у їхню інертність і байдужість до навколишнього світу, та ще в невгамовне бажання легких грошей. Характер і поведінка, за його спостереженнями, більшості місцевого населення визначалися, перш за все, цими чинниками, а вже потім ставленням до українських військових, України, «денеер», Росії і всього іншого. Хоча Росія все ж у головах більшості посідала домінуючу позицію – Росія світилася мрією, як якась Ельдорадо, що подає щастя після здійснення мінімальних зусиль, а можливо, навіть і без зусиль узагалі. Ці люди дивилися на нього не як на ворога, не як на захисника, не як на хворого або пораненого. Вони дивилися на нього, як на абсолютно чужу – з іншого світу – людину, яка опинилася тут випадково, потрапила в біду, і на цій біді, раз уже чужак тут, не гріх і заробити – з нього не убуде, а родині користь. У лікарні годували дуже погано. Кабан сильно схуд, але скільки б разів він не проходив коридором повз холодильники або людей, що несуть домашню їжу, яка так смачно пахла, жодного разу жодна людина не запропонувала йому навіть завалящого бутерброда або печива. Кабан на них не ображався і не чекав від них допомоги. Все, що він хотів від цих людей – мовчання, за яке він платив їм надією на швидкий і легкий заробіток. Зберігати такий крих-

кий баланс довго неможливо, це Кабан також добре усвідомлював. Через декілька днів вони зрозуміють, що він просто тягне kota за хвіст, тягне час, і тоді пастка закритється – він стане нікому не цікавий, більш того, на нього будуть злі, як на скриню, яка виявилася порожньою.

Уже який день, лежачи під небіжчиками, він закривав очі і впадав у напівзабуття: згадував доньку, дружину, батьків, друзів. Він ідеалізував картини повернення і майбутнього життя, мріяв про те, як усі разом вони зберуться за одним столом і добре погуляють. Кабан розмірковував над тим, що треба б народити сина. Дружина давно хотіла другу дитину, а він не погоджувався, зате тепер він двома руками, двома ногами, ну і всім іншим, що ворушиться у чоловіка – «за». Через дірочку в ковдрі, що пропахла медичним розчином і мертвечиною, із запахом якої він так і не звикся, Кабан бачив обличчя убитого хлопчиська, якщо вірити сну – Артемки. Хлопчик лежав біля батька Вохи (Кабан не знав, як ставитися до сну, але для себе називав усіх так, як почув уночі), закинувши руки над головою, ніби дійсно спав. Його дитяча шкіра місцями порепалася і посиніла, обличчя розпухло, але від цього стало ще безневиннішим і беззахиснішим. Кабан спробував уявити, якого кольору в Артемки очі, як він говорить, як сміється, як грає у футбол, як ходить із батьком на рибалку і полювання. Тут уява Кабана запротестувала, він не хотів уявляти дитину зі зброєю в руках. Ні, він не став пацифістом, і його бажання воювати і знищувати ворогів нікуди не зникло, незважаючи на всі неприємності, що звалилися на нього, проте щось нове з'явилося в душі, і він дуже добре це відчував і усвідомлював.

Сергія Петровича й Єгора Георгійовича, обох дідусів, забрали ранком четвертого числа. Звично задзвеніли ключі, забахкали в тамбурі черевики працівників похоронки, зацокали підбори, відчинилися двері, і до вагона увійшли сині лікарняні штани і довга темна сукня, під якою вгадувалися молоді стрункі міцні ноги.

– Я за дідусем, – сказали довгі ноги.

– Як прізвище? – спробували запитати сухо, але не змогли, сині лікарняні.

– Демидов Сергій Петрович.

– Рік народження? – сьорбнули слиною сині штани.

– Тисяча дев'ятсот двадцятий.

– Пожив ваш дідусь!

– Так, три війни пройшов.

– Три?

– Ну, так, три: фінську, Вітчизняну і японську.

– Дев'ятсот п'ятого? – спробували пожартувати сині лікарняні.

– Давайте до справи, – довгі молоді ноги під темною сукнею не оцінили жарту. – Ми з головлікарем по телефону домовлялися, що привести дідуса до ладу можна прямо тут. Я тільки-но приїхала, всього на один день, тут займатися похоронами особливо нікому, так що ми швиденько додому – попрощатися, а потім відразу на кладовище.

«Тільки не це, – подумав Кабан, – не кашлянути, ні. Де вони будуть це робити?»

– Ну, не знаю, наскільки буде зручно, тут запах не дуже, самі відчуваєте – кондиціонер не працює, виправити нікому, а на холодильник у лікарні грошей немає, – якимось невпевнено сказали сині штани. «Щось несхоже на них», – відзначив Кабан.

– У мене теж немає, – темна сукня не була налаштована на довгі розмови.

– Чого немає?

– У мене теж – на ремонт кондиціонера і новий холодильник для вашого вагономорга – грошей немає, – уточнила, дратуючись, сукня.

– Але добровільний внесок...

«А, ось чому сині брюки заїкаються – грошей хочуть», – збагнув Кабан.

– Скільки?

– Заради бога, це ж добровільний внесок, хто скільки дасть. Зазвичай дають триста.

– Гривень? – уточнила сукня.

- Ну, поки що не рублів, – уточнили сині лікарняні.
Сукня клацнула сумочкою і віддала гроші, сині лікарняні задоволено схлипнули:
- Ось на тій полиці розміщуйте дідуся, будь ласка. Заходьте, хлопці, тягніть його обережно сюди, переступайте наших нещасних, так, столик можна підняти, якщо потрібно.
- Скільки це часу займе? – темна сукня розслабилася, але не подобріла.
- Хвилин тридцять, не більше, – відповіли чорні штани з похоронного.
- Добре, я на вулиці почекаю. Тут кафе поруч є? Мені б випити чого-небудь, бажано, міцного. Ну і запах тут у вас.
- А ходімо до мене! У мене коньяк, – запропонували, виляючи штанинами, сині лікарняні. – В холодильничку.
- А ходімо! – молоді загорілі ноги різко розвернулися на підборах до виходу, і Кабан побачив пружні блискучі гомілки. – День попереду важкий.
- І спекотний, – підтакнули сині лікарняні.
- Кабанові здалося, що він навіть відчув, як у синьоштанього санітара від передчуття коньячного задоволення заворушилися пальці ніг.
- Чуєш, Греку, а нащо ти дівці про півгодини гнав? Тут же роботи – на сім хвилин. Дід цілком нормальний, раз-два підправити – і готовченко.
- Ага, братан, а по півштуки вона нам за сім хвилин, думаєш, відвалить? А от за півгодини – відвалить. Отже, діставай причандалля, давай діда фарбувати.
- Мужики заметушилися довкола Сергія Петровича, дістали інструменти і взялися за роботу. Кабан лежав тихо, прагнув рідше дихати і думати про щось своє.
- Раптом він почув характерний шелест целофану сигаретної пачки і клацання запальнички, в морзі миттєво запахло міцними дешевими сигаретами. Кабан судорожно гикнув, прагнучи не ворухитися і не шуміти, і ледве стримав стогін – палити захотілося неймовірно.
- Агов, ти щось чув? – поховальник відірвався від обличчя старого.
- Що чув? – другий зосереджено відкорковував чекушку.
- Ну, начебто гикнув хтось.
- Я не гикав, – «шпок» – відкоркувалася чекушка.
- Тобто, це не ти гикав?
- Та ні, тобто так – це не я гикав. Тобто, ні. Коротше, це пляшка гикнула, ги-га-га!
- Так тихіше ти! Не палися. Заховай чекушку, я ще не закінчив дідуся прикрашати.
- Буде тобі, давай вже.
- Кабан почув, як мужики відсьорбують з пляшки – полицю, де лежав Сергій Петрович, він не бачив, і що там відбувалося, міг реконструювати лише за звуками. «Як сліпий могіканин уночі в преріях», – подумав Кабан, колись у дитинстві він зачитувався Фенімором Купером.
- Слухай, а чого цих не забирають, з ополчення?
- Так нікому. Вони начебто і не наші, але в той же час начебто і наші, а забрати нікому.
- Це як?
- Ну, не місцеві вони, росіяни, з Уралу звідкись, типу розвідка «Новоросії». Невдало зайшли.
- Всі семеро?
- Не. Ось цей, що молодше, чорнявий, я чув, наш, місцевий, іловайський, а хлопчисько – син його. Попали під міномети, їх усіх разом і накрило.
- Бля, укропи – фашисти! Дітей не жаліють!
- Та хіба ж вони кого пошкоднують? Всім кишки виймуть! Бачив, що по телеку Росія показує?
- Кабан зачаївся щосили, розуміючи, що один необережний рух, одне зітхання зараз його видасть, і всі зусилля останніх днів і ночей, вся його пруха закінчиться – здадуть із потрухами. Він набрав повний рот слини, щоб прогнати смак курива, і спробував зосередитися на обличчі

доньки. Довге темно-русяве волосся, яке вона так красиво розчісує перед дзеркалом, карі очі, але несподівано перемкнувся на свій загін. А як там хлопці? Він раптом усвідомив, що за весь цей час запитання про долю товаришів лише пару разів виразно звучало в його голові. Від дружини він знав, що хлопці вийшли до Маріуполя і начебто без утрат, але що і як, детально не розпитував. Тепер Кабан зрозумів причину – він жене від себе це кляте запитання: як вони могли його залишити? Ні, як військова людина він розумів, що життя сорока чотирьох бійців, цілого загону, важливіша, ніж доля трьох прикордонників, яких узяли в Амвросіївці в полон після відходу загону, тим більше, важливіша, ніж життя і свобода його одного, а значить, командир вчинив правильно. Але чому його не попередили? Не дали шансу вийти? Не дали взагалі жодних інших шансів, ніж потрапити йому, кулеметнику, в полон? Адже можна було подзвонити звичайним телефоном у відділення... Кабан не знаходив відповіді, але для себе вирішив на хлопців зла не тримати, врятується – тоді й запитає, як було діло. Він не вірив у злий намір, надто багато хороших товаришів у нього залишалось в загоні. По тамбуру зацокали підбори, і Кабан знову побачив знайомі ноги і край темної сукні. Схоже, ногам і сукні в гостях у синіх лікарняних штанів сподобалося, бо підбори цокали дзвінко.

– Ну, що, хлопчики, впоралися?

– Готовий ваш дідусь.

– Виносьте, машина чекає.

– Так а...

– ...грошенята? Грошенята, хлопчики, по доставці на місце, ніякого самовивозу.

– Та ви поглянете, який красень став, ми ж старалися!

– Все отримаєте. Але по факту, як і домовлялися.

Поховальники викинули сигарети, поплювалися, похмуро взялися за краї ковдри і потягли Сергія Петровича до виходу. Коли вони вийшли, у Кабана виникло величезне бажання виповзти назовні, знайти і докурити бички. Мабуть, його зупинило лише відчуття самозбереження – у половинках каламутних вікон раз у раз миготіли чийсь ноги, та й останній дідусь, судячи з усього, саме сьогодні чекав депортації.

Приблизно за годину сині лікарняні штани привели яскраво-сині, з білосніжними потертостями, з легким кльошем за модою сімдесятих, джинси, які належали, наскільки Кабан міг визначити по голосу, людині років п'ятдесяти.

– Я за батьком. Селіванов Єгор Георгійович, тисяча дев'ятсот тридцятого року народження.

– Так-так, я в курсі, Андрію Єгоровичу.

– Спасибі, що подзвонили. Ледве добрався сюди з Новосибірська. Через Москву летів, потім поїздом, а тут – війна... Чортзна-що.

– Це головному лікарю спасибі, це він ваших родичів у Херсоні знайшов.

– Так, старшого брата... Він документами зараз займається, теж тут.

– На котру похорони?

– На дванадцятку, так що треба поспішити. А хто це в камуфляжі? Військові?

– Важко сказати напевно, Андрію Єгоровичу. У нас тепер так: сьогодні військовий – завтра цивільний, а післязавтра – знову з автоматом по посадках бігає.

– Що ті душмани.

– Ну, можна і так сказати.

Кабан лежав і дивувався – перший раз на його пам'яті сині лікарняні штани нормально розмовляють із людиною, нічого від неї не хочуть, не баламутять і не конючать грошей. Певно, якась особливо шанована людина цей Андрій Єгорович, хоча, ймовірно, і не мешкає тут уже давно.

– А що це у вас таке з моргом? Небіжчики – в залізничному вагоні, як на станції.

– Так, по суті, якщо подумати, станція і є, – відповіли сині штани.

– Що? – не зрозуміли джинси.

– Найбільш дешевий варіант, не на вулиці ж їм лежати. Грошей держава зовсім мало дає, ось бачите, довелося ставку співробітника моргу скоротити – нікому навіть по поліцях розкладати. На холодильник у лікарні теж грошей немає, а кондиціонер зламався, полагодити нікому...

– Так, а загалом, яка небіжчикам різниця? – погодився поважний гість. – День-два перекантуватися – і в дальній путь... Хлопці, заходьте, ось вам по сотні одразу і по дві дам потім – виносьте обережно, кладіть у машину. Труна дома, там тата обмиємо й одягнемо. Дякую вам і головному лікарю ще раз, до побачення!

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.